

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂĞATI BİLİM DALI

ARAP EMSÂLİNİN OLUŞUMUNDA
ÂYET VE HADİSLERİN ETKİSİ
(EL-MEYDÂNÎ'NİN MECME'U'L-EMSÂLİ ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatih ÖZ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. M. Vehbi DERELİ

KONYA - 2015

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ÖZET.....	vi
SUMMARY.....	vii
TRANSKRİPSİYON.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ.....	1
AYET VE HADİSLERDE EMSÂLİN YERİ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
ARAP DİLİNDE EMSÂL, KAYNAĞI VE ÇEŞİTLERİ.....	5
1. Arap Dilinde Emsâl.....	6
1. 1. Emsâlin Tanımı.....	6
1. 2. Emsâl Kapsamında Deyimlerin ve Benzer İfadelerin Kullanımı.....	7
1.3. Arapça Meşellerin Çeşitleri.....	10
1.3.1.Mûcez (Veciz) Meşeller.....	10
1.3.2.Kıyâsi Meşeller.....	11
1.3.3. Hurâfi Meşeller.....	11
1.4.Arap Dilinde Emsâlin Yeri.....	12
1.4.1. İsti'âre-i Temsiliyye.....	12
1.4.2. Arap Meşellerinin İstişhâta Kullanımı.....	13
1.5. Meşellerin Çıkış Yerlerine Göre Taksimi.....	14

1.5.1. Bir Olayın Meydana Gelmesinden Doğan Meşeller	14
1.5.2. Teşbih Yapmaktan Doğan Meşeller	14
1.5.3. Bir Kıssadan Doğan Meşeller	14
1.5.4. Hikmetten Doğan Meşeller	15
1.5.5. Şiirden Doğan Meşeller.....	15
1.5.6. Âyet ve Hadislerden Doğan Meşeller	16
1.6. Atasözlerinde Görülen Değişimler	17
1.7. Arap Tarihinde Emsâllerin Cem ve Tasnif Süreci	17
1.8. Arapça Meşellerin Kaynağı ve Hikâyeleri	18
İKİNCİ BÖLÜM	20
MESELLERİN OLUŞUMUNDA ÂYET VE HADİSLERİN ETKİSİ (MECMA'U'L- EMSAL ÖRNEĞİ)	20
2.1. el-Meydânî'nin Hayatı, Kimliği, Ailesi, Eğitimi ve Hocaları	20
2.2. el-Meydânî'nin Eserleri.....	21
2.3. Meşellerin Oluşumunda Âyet ve Hadislerin Etkisi.....	23
2.3.1. . أَنْصُرُ أَحَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا	23
2.3.2. . أَلَيْدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى	24
2.3.3. . إِيَّاكُمْ وَخَضِرَاءَ الدَّمَنِ	25
2.3.4. . الْحَرْبُ خُدْعَةٌ	26
2.3.5. . أَنَا النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ	26
2.3.6. . آفَةُ الْعِلْمِ النَّسْيَانُ	27
2.3.7. . تَرَبَّتْ يَدَاكَ	27

2.3.8. بَعْضُ الْقَتْلِ إِحْيَاءٌ لِلْحَمِيمِ .	28
2.3.9. الْحَيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ .	29
2.3.10. الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ .	30
2.3.11. خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَاطُهَا .	31
2.3.12. أَتَبُّ مِنْ أَبِي هَبٍ .	31
2.3.13. حَيَاتِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لِأَهْلِهِ .	32
2.3.14. أَحْسَرُ مِنْ حَمَالَةِ الْحَطَبِ .	33
2.3.15. الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ .	34
2.3.16. الدِّينُ النَّصِيحَةُ .	35
2.3.17. الْإِيمَانُ حَزَاؤُ الْقُلُوبِ .	35
2.3.18. سَقَطَ فِي يَدِهِ .	36
2.3.19. اسْتَفْرَقَ قِطْعَةً مِنَ الْعَذَابِ .	39
2.3.20. اِعْقِلْ وَتَوَكَّلْ .	40
2.3.21. كُلُّ الصَّيْدِ فِي جَوْفِ الْفَرَا .	40
2.3.22. اَلنَّدَمُ تَوْبَةٌ .	41
2.3.23. أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخَارِيَّتَهَا .	42

2.3.24. .البَطْنُ شَرُّ وَعَاءٍ صِفْرًا، وَشَرُّ وَعَاءٍ مَلَانٌ .	43
2.3.25. .بَخٍ بَخٍ سَاقٍ بِخَلْخَالٍ .	44
2.3.26. .إِتَّقِ شَرَّ مَنْ أَحْسَنْتَ إِلَيْهِ .	44
2.3.27. .أَتَيْتُهُ مِنْ قَوْمِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ .	45
2.3.28. .الْحَقُّ أَبْلَجُ وَالْبَاطِلُ جَلَجٌ .	46
2.3.29. .خَيْرُ الرِّزْقِ مَا يَكْفِي، وَخَيْرُ الذِّكْرِ الْحَنِيءُ .	47
2.3.30. .الرَّفِيقَ قَبْلَ الطَّرِيقِ .	48
2.3.31. .الصَّمْتُ حُكْمٌ وَقَلِيلٌ فَاعِلُهُ .	49
2.3.32. .عَلَّقَ سَوْطَكَ حَيْثُ يَرَاهُ أَهْلُكَ .	50
2.3.33. .فِي كُلِّ شَجَرٍ نَارٌ، وَاسْتَمَجَدَ المَرْحُ والعَفَاؤُ .	50
2.3.34. .كَمَّا تَدِينُ تُدَانُ .	52
2.3.35. .لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالٌ .	52
2.3.36. .الْمَدْحُ الدَّبْحُ .	53
2.3.37. .المِرَاحَةُ تُدْهِبُ المِهَابَةَ .	55
2.3.38. .مَنْ صَدَقَ اللهُ نَجَا .	56
2.3.39. .مَنْ حَفَرَ مُعَوَّاهَ وَقَعَ فِيهَا .	57

2.3.40. أَنفِقْ بِالْأُلَى وَلَا تَحْشَ مِنْ ذِي الْعَرْشِ إِقْلَالًا	58
SONUÇ	59
KAYNAKÇA	61

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatih ÖZ
	Numarası	128106081003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Beleşatı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. M. Vehbi DERELİ
	Tezin Adı	Arap Emsâlinin Oluşumunda Âyet ve Hadislerin Etkisi (el-Meydâni'nin Mecma'u'l-Emsâli Örneği)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Arap Emsâlinin Oluşumunda Âyet ve Hadislerin Etkisi (el-Meydâni'nin Mecma'u'l-Emsâli Örneği) başlıklı bu çalışma 16/06/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Yrd. Doç. Dr.	M. Vehbi DERELİ	
2	Prof. Dr.	Muhammet TASA	
3	Prof. Dr.	A.Kazım ÜRÜN	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatih ÖZ		
	Numarası	128106081003		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Beleşatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Arap Emsâlinin Oluşumunda Âyet ve Hadislerin Etkisi (el-Meydâni'nin Mecma'u'l-Emsâli Örneği)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Fatih ÖZ
Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

ÖZET

Arap Emsâlinin Oluşumunda Âyet ve Hadislerin Etkisi (el-Meydâni'nin Mecma'u'l-Emsâli Örneği)

Fatih ÖZ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. M. Vehbi DERELİ

Juri: Yrd. Doç. Dr. M. Vehbi DERELİ

Prof. Dr. Muhammet TASA

Prof.Dr. A.Kazım ÜRÜN

Bu çalışma, Arap atasözünün oluşumunda âyetlerin ve hadislerin etkisini incelemeyi hedeflemiştir. Toplumlardaki dil mantığının oluşumunda yaşam şekilleri ve coğrafi faktörler elbette etkilidir; belki de bunlardan çok daha fazla dinî inançlar etkili olmuştur. Bu çalışmada atasözlerin oluşum sürecinde âyet ve hadislerin etkisinin yanı sıra atasözü hâline gelmiş âyetlerden ve hadislerden, atasözü olup da hadis gibi kullanılan atasözlerine de kısmen değinilmiştir.

Tezde konunun sınırlandırılması açısından el-Meydâni'nin Mecma'u'l Emsâli'nde yer alan atasözleri esas alınmıştır. Bu sebeple birinci bölümde atasözlerinin tanımı, atasözleri kapsamında deyimlerin ve benzer ifadelerin kullanımı, Arapça atasözlerinin çeşitleri, Arap dilinde atasözlerinin yeri, atasözlerin çıkış yerlerine göre taksimi, atasözlerinin değişip değişmedikleri ve atasözlerin cem (toplama) ve tasnif (sınıflandırma) süreci gibi konulara yer verilmiştir.

İkinci bölümde, ilgili kitap ve yazar hakkında bilgi verilmiştir. Değişime uğramadan atasözü olan âyetler ile âyetlerle bağlantılı atasözlerinden örnekler verilmiştir. Hadislerden de atasözü hâlini almış olanlar, hadislerde geçen atasözleri, hadislerden etkilenen ve anlamca birbirine yakın olan atasözlerine değinilmiştir.

Sonuç kısmında, konuyla ilgili elde edilen sonuçlar hakkında bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arapça Atasözleri, Arapça Sözlükler, Kuran ve Hadis.

SUMMARY

**Effect of Verses and Hadiths in Formation of Arab Proverbs (Sample of Mecma'u'l-
Emsâl Belonging al-Meydânî)**

FATİH ÖZ

Supervisor of the thesis: Associate professor Muhammet Vehbi DERELİ

Jury: : Associate professor: Muhammet Vehbi DERELİ

Prof. Dr. Muhammet TASA

Prof. Dr. A. Kazım ÜRÜN

The aim of this thesis is to research the impact of verses and traditions on formation of Arabic proverbs. Geo structure and life style of the society is of course; very important on formation of dialectic language; may be believes are much more important than the others. In this study; as well as the verses and the traditions' impact on formation of proverbs, the verses and traditions used as proverbs and also proverbs that are used as if they are traditions are partly mentioned.

To limit the subject of the thesis the proverbs that take place in el- Meydânî's Mecma'ul Emsal are based. That's why, in the first part, the explanations, expressions, the types, the importance, the distinctions according to occurrence, if changed or not and the collection or classification process of proverbs take place.

In the second part, the information about the book and the author is given. The examples of the verses that used as proverbs connected to verses are mentioned.

The proverbs reformed from, mentioned in and impacted from traditions of prophet and having close meaning with proverbs are also represented.

In conclusion, the research findings are evaluated.

Key words: Arabic proverbs, Arabic dictionaries, Qur'an and Traditions.

TRANSKRİPSİYON

آ : â

ى : î

و : û

ث : ṣ

ح : ḥ

خ : ḥ-Ḥ

ذ : ẓ

ص : ṣ-Ş̣

ض : ḍ-Ḍ

ط : ṭ

ظ : ẓ

ع : ʿ

ق : ḳ-Ḳ

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
Ank.	Ankara
a.s.	Aleyhi's-Selâm
a.y.	Aynı yer
b.	İbn (oğlu)
bkz.	Bakınız
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	Hicrî
H.z.	Hazreti
hz.	Hazırlayan
İng.	İngilizce
İst.	İstanbul
Krş.	Karşılaştırınız
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
md.	Maddesi
nşr.	Neşreden
n.	Numara
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
thk.	Tahkîk eden
tr.	Tercüme eden
tsz.	Tarihsiz
ve dđr.	Ve diğerleri
yy.	Yüz Yıl
Yay.	Yayınları

ÖNSÖZ

Arapçanın kutsal kitabımız olan Kur'ân-ı Kerîm'in dili olması, şer'î ilimlerden olan Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelâm'ın ana kaynaklarının bu dilde olması, milyonlarca insanın konuşma ve yazı dili olması hasebiyle bizler için büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışma, Arap emşâlinin oluşumunda âyetlerin ve hadislerin etkisini incelemeyi hedeflemektedir. Toplumlardaki dil mantığının oluşumunda yaşam şekilleri ve coğrafi faktörler elbette etkilidir. Ancak belki de bunlardan çok daha fazla dini inançlar etkili olmuştur. Toplumlarda daha çok sözlü iletişim esas olduğundan; dini söylemleri kaynağından öğrenmek yerine bu hususta kişilere itimat edilerek söz rivâyetleri yapılmakta, bu durumda da bazen meşel, âyet ve hadis yerine kullanılmaktadır. Bu çalışma da meşellerin oluşum sürecinde âyet ve hadislerin etkisinin yanı sıra meşel hâline gelmiş âyetlerden ve hadislerden, meşel olup da hadis gibi kullanılan meşellere de kısaca değinmeyi hedeflemektedir. Bunları birbirinden ayırma işlemi daha çok tefsir ve hadis sahâlarını ilgilendirdiğinden, burada sadece konuya dikkat çekmekle yetinilmiştir.

Tezde konunun sınırlandırılması açısından el-Meydânî'nin Mecma'u'l-Emşâlinde yer alan meşeller esas alınmıştır. Bu sebeple birinci bölümde emşâlin tanımı, emşâl kapsamında deyimlerin ve benzer ifâdelerin kullanımı, Arapça meşellerin çeşitleri, Arap dilinde emşâlin yeri, meşellerin çıkış yerlerine göre taksimi, atasözlerinin değişip değişmedikleri ve meşellerin cem ve tasnif süreci gibi konulara yer verilmiştir. İkinci bölümde ilgili kitap ve müellifi hakkında bilgi verildikten sonra âyet ve hadislerin meşellerin oluşumuna etkisine yer verilmiş ve konuyla ilgili örnek meşeller maddeler hâlinde verilmiştir. Değişime uğramadan meşel olan âyetler ile Kur'an âyetleriyle irtibatlı emşâl örneklerini tefsir kaynaklarından verirken; bu arada emşâl-âyet, âyet-emşâl ilişkisinden de bahsetmeye gayret edilmiştir. Hadislerden de emşâl hâlini almış olanlar ve hadislerde geçen meşeller ilgili örnekleri ile verilmeye çalışılmıştır. Bu inceleme

yapılırken lafız ve mâna yönüyle muvâfik olanlara ayrıca işaret edilmiş, sonuç kısmında ise, konuyla ilgili elde edilen sonuçlar hakkında bir değerlendirme yapılmıştır.

Son olarak, gerek çalışma uşûl ve yöntemleri hakkında ve gerekse bilgilerin işlenmesine katkılarından dolayı saygıdeğer hocam ve tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. M. Vehbi DERELİ'ye, Prof. Dr. A. Kazım ÜRÜN ve Prof. Dr. Muhammet TASA'ya teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Fatih ÖZ / Konya- 2015

GİRİŞ

AYET VE HADİSLERDE EMSÂLİN YERİ

Emsâller toplumların kimlik kodlarıdır. Emsâlleri tanımakla milletlerin sosyal ve kültürel durumlarını anlamak mümkündür. Emsâlleşmiş âyet ve hadisler incelendiğinde âyet ve hadislerin emsal üzerindeki etkisi açıkça ortaya çıkmaktadır. Âyet ve hadis olmadığı hâlde Kur'an'da ve hadislerde kullanılan kalıpların mesellerde de olması âyetlerin tefsirinde ve hadislerin şerhlerinde bize yardımcı olacaktır. Kur'an'ın, ilk muhatapları olan Arapların diliyle ve onların kültür ve anlayışlarına yakın ifâdelerle inmesi, “Biz her peygamberi mutlaka kendi kavminin dili ile gönderdik ki onlara açıklasın”¹ gibi âyetlerle ifâde edilen bir gerçektir. Dilin içinde doğal olarak kelime kalıplarının önemli bir yeri vardır. Özellikle deyimleri de içine alan emsâllerin bilinmesi dinin ana kaynaklarının anlaşılmasına önemli bir katkıda bulunacaktır.

Emsâl konusunda en çok kaynak gösterilen eserlerin başında el-Meydânî'nin Mecma'u'l-Emsâl'i gelir. Bu sebeple konunun incelenmesinde temel kaynak olarak ona başvurulmuştur. Bunun yanında yararlanılan farklı kaynaklar da olmuştur. Örnek olarak el-'Aclûnî'nin *Keşfu'l-Hafâ*'sı halk dilinde meşhur olmuş sözleri incelemesi, bu sözlerden hadis olmayanları ayıklaması ve hadis olarak nakledilen bazı sözlerin mesel olduğunu ifâde etmesi gibi yönleriyle konunun incelenmesine katkı sağlayan en önemli eserlerden biri olmuştur.²

Atasözlerinin büyük çoğunluğunun ne zaman ortaya çıktığını tespit etmek mümkün değildir. Zâten onların birçoğu zaman içinde çeşitli değişikliğe uğramış, bazı kelimeleri çıkarılmış veya devrin anlayışına göre yeni bir şekil almıştır.

---

¹ İbrahim, 14/4.

² el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, Mektebetu'l-'Astriyye, Beyrut, 2006, n. 2395, II/274.

Kültürlerin oluşumunda dinlerin etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Bu bakımdan bir milletin, kabul ettiği dinden etkilenmemesi mümkün değildir. İslam dini evrensel bir dindir, bu sebeple birçok insan bu dini benimsemiştir.

Evrensel kültürün oluşumunda Kur'ân'ın etkisi büyük olmuştur. Özellikle Arap dilini konuşan milletlerde İslamî terimlerin ne kadar sürede yerleştiği aşikârdır. Bu yüzden Arap atasözlerinin birçoğu dini terimlerden özellikle âyet ve hadislerden kaynaklanmaktadır. Meşela “Zâlim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et!”³ “Yukarıdaki el aşağıdaki elden daha hayırlıdır.”⁴ gibi ifâdeler aynen hadislerden alınarak atasözü hâline gelmiştir.⁵

İslam'ın zuhurundan itibaren ilk iki asır içerisinde atasözü hâline gelen hadis sayısı tespitlere göre 60 kadardır. Ancak bunlar içerisinde elbette sahih, hasen ve zayıf hadis olanlar vardır. Arap atasözlerinden Kur'an ve hadislerden doğrudan etkilenenler olduğu gibi, ata sözlerle aynı anlama gelen ve onlarla tevâfuk hâlinde olan âyet ve hadisler de vardır. Atasözleri milletlerin iyi ve kötü yönlerini aksettiren bir ayna, onların kültürlerinin bir parçasıdır. Esasında tecrübe her yerde benzer sonuçlar verir. Bu bakımdan coğrafi bölgeler ve iklimler değişse de hayatın gerçekleri her yerde aynıdır. Bu hakikatler âyet ve hadislerde daha kapsamlı olarak ifâde edilmiş, atasözleri de çoğu kez insanların kültürlerini oluşturarak ağızdan ağıza dolaşan özlü sözler hâline dönüşmüştür.⁶

Diğer taraftan, Arap milletinin eskiden beri söyleye geldikleri ve emşâl adını verdikleri bazı sözleri daha sonra hadis hâline getirilmiş, böylece Hz. Peygamber'e ait olmayan bir takım veciz ifâdeler ona aitmiş gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Hele anlam olarak âyet ve hadislere uygunsa böyle durumlarda lafzın şu veya bu şekilde olduğuna bakılmamış ve “Lafız olarak Hz. Peygambere ait değilse de mânası doğrudur.” denilerek onlara da hadis süsü verilmiştir. Arap kültürüne ait sözler olduğu hâlde h. V. ve VI. yy.'da yazılan dini kitaplara hadis olarak giren birçok ifâdeye rastlamak mümkündür. ed-Deylemî (ö. 558/1163), el-Kudâî (ö. 454/1062), Ebû Nuaym (ö. 219/834) ve el-Gazâlî (ö.

---

³ Buhari, Mezâlim, 4; el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 1/237, Ebu'l Fağl Ahmed b. Ahmed b. İbrahim el-Meydânî en-Nisâbûrî, *Mecme'u'l-Emsal* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Trablus, 1955, 4202. md., s. 334.

⁴ Buhari, Veşaya, 9; el-Meydânî, a.g.e., 414. md.

⁵ Selman Başaran, *Hadislerin Atasözlerine Etkisi*, Uludağ Üniversitesi Yayınevi, Bursa, 1994, s.1.

⁶ Başaran, a.g.e., s. 141.

505/1111) gibi birçok bilginin kitaplarında hadis diye nakledilen fakat başka hiçbir sahih kaynakta yer almayan lafızların hadis olma ihtimali hemen hemen yok gibidir.⁷

Emşâl hakkında birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir.⁸ İlgili çalışmalar genelde *Kur'an'da Emşâl ve Hadiste Emşâl* şeklinde ortaya konmuş, âyetlerdeki ve hadislerdeki emşâller ise genellikle teşbih yönünden değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın alana katkı sağlayacak hedefleri arasında Arap emşâlinin oluşumunda âyetlerin ve hadislerin etkisini inceleme, emşâlleşmiş âyet ve hadisleri tesbit etme, âyet ve hadisle irtibatlı meşelleri belirleyerek, emşâlin âyet ve hadislerin anlaşılmasına yönelik katkısına işaret etmek sayılabilir.

---

⁷ Başaran, *a.g.e.*, s. 142.

⁸ Emşâl hakkındaki bazı eserler için bkz. Ebu Hilal el-‘Askerî, *Cemheratu'l-Emşal* (thk. Muhammed b. Ebu'l-Faql, Abdumecit Katamiş), Darul-Fikr, Beyrut, 1408/1988; ez-Zemaşeri, *el-Muştaşka fi Emşali'l-'Arab*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1397/1977; Muhammed Ebu Sûfi, *el-Emşalu'l-'Arabiyye ve Meşadiruha fi't-Turâs*, Mektebetu'l-Akşa, 1402/1982; Tacettin Uzun, *Arap Dilinde Meşeller*, Konya, 1996; Muhammed Hasen b. ‘Ukayl Musa eş-Şerîf, *Mu'cemu'l-Muştalaha*, Daru'l-Endelus, Cidde, 1419/1999.

BİRİNCİ BÖLÜM
ARAP DİLİNDE EMSÂL, KAYNAĞI VE ÇEŞİTLERİ

1. ARAP DİLİNDE EMSÂL

1. 1. Emsâlin Tanımı

Arapçada *مثال* / *meşel* (çoğulu *أمثال* / *Emsâl*) benzetmek, benzeri olmak mânasındaki muşul kökünden türemiş bir sıfat olup “benzeyen” demektir. Mişl ve meşil de aynı anlamda kullanılır. Meşel ayrıca “sıfat, vasıf söz, ibret ve kıssa” mânalarına da gelir.⁹ Rağıb el-İsfehânî (ö. 502 h.) meşeli "açıklamak amacıyla benzeri hakkında söylenen söz" şeklinde tanımlamıştır.¹⁰ Bir meşeli vârid olduğu asli hâle benzeyen yeni durum için söylemeye ve kullanmaya “darbu'l-meşel” dendiği gibi, açıklama ve pekiştirme amacıyla söz arasında meşel ve vecize zikretmeye de “irşalu'l-meşel” adı verilir. Her meşelin, ilk olarak söylendiği aslî hâlinin (mevriğ) yanı sıra, buna benzeyen ve daha sonra ortaya çıkan ikinci hâli (mağrib) vardır. Bu sebeble meşel “mağribin mevriğine benzeyen yaygın özdeyiş” olarak da târif edilmiştir. Benzerlik ilgisine dayanan meşel öncelikle muayyen bir durum veya hadise için söylenerek doğar, daha sonra insanlar arasında yaygınlaşıp ona benzeyen durum için söylenir.¹¹

Bir meşeli diğer söz çeşitlerinden ayıran temel vasıflar lafzının kısa, anlamının doğru aynı zamanda yaygın ve anonim olması, formunun da değişmez, klişe niteliğinde bulunmasıdır. Meşelin bu temel unsurlar dikkate alınarak yapılacak tanımı şöyle olabilir: Meşel, atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini değişmez kalıp ve klişeleşmiş özlü sözlere öğüt ve hüküm ifâde edecek biçimde yansıtan, lafzı ve anlamı beğenilerek nesilden nesle aktarılan, çoğunlukla aslî hâline benzeyen hâlleri açıklamak ve örnekleme amacıyla kullanılan anonim mahiyetteki özdeyiştir.¹²

---

⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn muratteben alâ Hurûfi'l-mu'cem* (Tahkik ve Tertib: Abdulhamid Hendâvî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, IV, 118; Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtaru's-Sıhah*, Mektebetu Lubnan, Beyrut, 1988, “mşl” md.; Ebu'l-Fağl Cemâluddîn b. Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Şadr, Beyrut, 1990, II/97-98.

¹⁰ Rağıb el-İsfehânî, *el-Mufredât*, Daru'l-Kalem, h. 1433, “mşl” md., s. 85.

¹¹ İsmail Durmuş, “Mesel”, *DİA*, XXIX/293.

¹² Durmuş, a.g.e., XXIX/293.

el-İkdu'l-Ferid adlı eserin sahibi İbn Abdirabbih (ö. 328/961) “Meşeller sözün nakışı, lafzın özü ve mânaların süsüdür. Arapların ve Acemlerin tercih ettiği, her zaman ve her dilde kendileriyle konuşulan şeylerdir. Onlar şiirden daha kalıcı, hitâbelerden daha üstündürler. Hiçbir şey onlar kadar daha yaygın hâle gelmemiş, onlar kadar umûmîleşmemiştir.” der.¹³

Târiflerden de anlaşıldığına göre meşeller, toplumların inanışlarını, kültürlerini, yaşam şartlarını yansıtan ortak aklın ürettiği milletlerin belleğine yerleşmiş anonim veciz ifâdelerdir. Mâna yönünden her ne kadar atasözleri birbirine benzese de dil mantığı, zihniyet ve üslup farklılıkları dikkati çeker. Çünkü her milletin hayat tarzı, yaşadığı topraklar, sosyal ve kültürel yapılarına göre meşellerinde farklılıkların bulunacağı bilinen bir gerçektir.¹⁴

Meşellerin toplumsal hayatta önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Meşellerin tariflerinden de anlaşılacağı üzere, sosyal hayata yön veren ve ona rehberlik eden bir fonksiyona sahip olduğunu görmekteyiz.

1. 2. Emsâl Kapsamında Deyimlerin ve Benzer İfadelerin Kullanımı

Arapçada atasözlerinin tariflerine uymasa da deyimler de emsâl kitaplarında yer almıştır. Deyim, meşel gibi hüküm taşımadığı gibi bağımsız bir cümle de değildir. Deyim, meşelde asıl olan teşbihi içermez. Misal verecek olursak "رَجَمًا بِالْعَيْبِ" ifâdesi, bilmediği şey hakkında konuşan kimse hakkında kullanılmıştır.¹⁵ Aynı şekilde "شِرْذِمَةٌ مِنَ النَّاسِ", insanların az bir bölümü hakkında kullanılmıştır.¹⁶

Deyimlerin yanı sıra bazı duâ cümleleri (subhanallâh, elhamdulillah), “mukenna” adı verilen mecâzî analık babalık ifâde eden deyişler (ummu'l-ğura/Mekke, Ebû'-ş Şabir/ tuz), oğulluk-kızlık bildiren "mubennâ" adı verilen deyişler (ibnu's-sebîl/ yolcu, bintu'l-ayn/ göz yaşı), tağlîb teşniyeleri (Ömerayn/ Hz. Ebû Bekir ve Ömer) bazı klasik emsâl

---

¹³ *el-İkdu'l-Ferîd*, III/63.

¹⁴ Emrullah İşler-Musa Yıldız, *Arapça Çeviri Kılavuzu*, Elif Yay., İst., 2010., s. 26.

¹⁵ eş-Şerîf, *Mu'cemu'l-Muştalahat*, Daru'l-Endelus, I. Baskı, Cidde, 1419/1999, s. 105.

¹⁶ eş-Şerîf, *a.g.e.*, s. 122.

kitaplarında yer almıştır.¹⁷ Bu türlü terkipler teşbih esasına dayanmadığı gibi îcâz vasfına da sahip değildir, çünkü îcâz terkiplerin değil cümlelerin özelliğidir. Bu bakımdan sözü edilen terkipleri meşel değil meşel materyali olarak kabul etmek daha isabetli görülmüştür.¹⁸ Bir başka ifâdeyle atasözleri bir hüküm ve genel bir kural ifâde ederken, deyimlerde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Ne var ki, eski zamanlardan beri atasözleri ile deyimlerin karıştırıldığı bilinen bir gerçektir. Hatta zaman zaman atasözleri ile ilgili kitaplarda atasözleri içinde deyimler, deyimlerin içinde atasözleri yer almaktadır. İkisi arasındaki inceliği iyi ve doğru bir şekilde ayırmak gerekir. İskender Pala, “Lafla peynir gemisi yürütmek” sözünü deyim olarak verirken,¹⁹ Ömer Asım Aksoy bunu: “Lafla peynir gemisi yürümez” şeklinde atasözü olarak vermektedir.²⁰ Deyimler müstakil ve klişeleşmiş kelime gruplarıdır ve önü-sonu olmadıkça mücerret bir kalıptan başka bir şey değildir; hiçbir hükmü ifâde etmediği için öğüt ve direktif mahiyeti taşımaz ve bu sebeple genel kural meydana getirmediği için atasözü olamaz... “Bir ip te oynamak” grubu bir deyimdir ama “İki cambaz bir ip te oynamaz” ifâdesi atalar sözüdür; zira deyim ve genel kuralı ifâde etmiştir. “Gözü çöplükte kalmak” grubu bir deyimdir, fakat “Horoz ölür, gözü çöplükte kalır” formülü atasözüdür.²¹

Bu konuda başka bir görüş daha vardır ki ona da değinmek yerinde olacaktır. Buna göre atasözleri ile deyimleri birbirinden kesin olarak ayırmak doğru olmayacaktır. Atasözleri çoğu zaman sık sık rastlanan durumları birbirine yaklaşıtırlar ki, bu hâlleri ile deyimlere yaklaşırlar. “Söz gümüşse sukut altındır” sözü dış görünüşü itibari ile daha çok deyime benzer. Fakat maksat ve mahiyet itibari ile genelleme niteliğinde fikir bildirdiği için atasözü sayılır. İşte bu yüzden atasözleri ile deyimleri birbirinden ayırmak yanlıştır.²²

Arapçada da bu nevi karışıklıklara rastlamak mümkündür. Ama asıl karışıklık bunların Arapçadan başka bir dile aktarılması esnasında ortaya çıkar. Ana dili Arapça olmayan kimseler de bunu anlamda zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Özellikle Arapça meşeller ile deyimlerin tercümelerinde bu tür zorluklarla, yanlış aktarımlarla yüz yüze

---

¹⁷ Ebu Hilal el-‘Askeri, *Cemheretu'l-Emsal* (Thk. Muhammed b. Ebu'l-Fağl, Abdulmecit Katamiş), Darul-Fikr, Beyrut 1408/1988, I/25- 48.

¹⁸ Abdülmeccit Katamiş, *el-Emsalu'l-‘Arabiyye Dirase Tarihiyye Tahliyye*, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1408/1988, s. 27.

¹⁹ İskender Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, İst., 2014, s.52.

²⁰ Ö. Asım Aksoy, *Atasözleri Sözlüğü, Deyimler Sözlüğü*, İnkılap Yay., İst., 1988, I/58.

²¹ H. Soykut, *Türk Atalar Sözü Hazinesi*, Ülker Yayınevi, İst., 1974, s.96.

²² Aydın Dağpınar, *Tıpkı ve Benzeri, Türkçe-İngilizce- İngilizce -Türkçe Atasözleri ve Deyimler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1998, s. 23.

kalınmakta ve bazen meşelin veya deyimın karşılığı, kelime anlamları göz önüne alınarak verilmekte, bunun sonucu olarak da meşel veya deyimden anlaşılması gereken anlam yerine çok farklı ve metinle alakası olmayan bir ifâde, bir anlatım ortaya çıkmaktadır. Deyimlerin karşılıklarını bulmak zordur. O kadar ki; bazen meşelin veya deyimın aktarılan dilde tam karşılığını bulma imkânı bulunmamaktadır. Bu durumda tercüme etmekten başka çıkar yol kalmamaktadır.²³

Arap edebiyatında meşel deyince içine deyim ifâdesini taşıyan kelime kalıpları girdiği gibi atasözleri diyebileceğimiz yargı ve öğüt ifâde eden cümleler de dâhil olmuştur.²⁴

Atasözleri ile bazen karıştırılan "hikmet" ve meşel arasındaki farkları belirtmeye geçmeden önce "hikmet"i târif edelim: "Hikmet" engin, kapsamlı düşünce, anlayış, özlü söz anlamlarına gelmektedir. Özellikle bilmek, işleri gereği gibi sağlam kusursuz yapmak, gem vurmak, Zâlimin zulmüne mâni olmak en meşhur anlamları olarak görülür.²⁵ Seyyid Şerif el-Curcânî (ö. 816/1413), hikmeti daha çok felsefi bir yaklaşımla "İnsanın gücü ölçüsünde nesnelere mahiyet ve hakikatlerini bilmesi" şeklinde târif eder.²⁶ Abdülmecit Katamiş ise hikmeti şöyle tanımlar: "Hayatın tecrübe ve deneyimleri sonucu anlamını bulan, doğru ve derin mânalar içeren ve genellikle hedefi öğüt ve nasihat olan veciz sözlere hikmet denir."²⁷ Hikmet çoğunlukla öğüt ve ders vermek amacıyla peygamber, filozof, düşünür, şâir, edip, hatip, âlim gibi seçkin zümreye mensup bir kişi tarafından söylenmiş olan, bir hayat tecrübesini dile getiren özlü sözdür; meşelin ayırıcı niteliği ise belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte zamanla yaygınlaşıp hâlka mal olarak anonim hâle gelmesidir. Bu nedenle hikmet meşel kadar yaygın değildir ve aslında meşel, yaygınlık kazanarak hikmetin anonimleşmiş şeklidir. Hikmet daima doğru görüş içerirken meşel içermeyebilir; hikmetin aslı mâna doğruluğu, meşelin esâsı ise teşbihtir. Meşel daima veciz olurken, hikmet öyle olmayabilir. Meşelde amaç kanıt olarak söylenmesidir, hikmetin

---

²³ İşler-Yıldız, *Arapça Çeviri Kılavuzu*, s. 32.

²⁴ eş-Şerif, *a.g.e.*, s. 122; *Mecme'u'l-Emsal*, 1774. md., I/330.

²⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-'Arab*, XII/143; Muhammed Murteða el-Vasiti ez-Zebîdi el-Hanefi, *Tacu'l-'Arus min Cevahiri'l-Şamûş, Daru'l-Fikr*, Beyrut, 1414/1994, XVI/160-166.

²⁶ el-Curcanî, *Kitabu't-Ta'rifat*, Daru'n-Nefais, Beyrut, 1428/2007, s. 91.

²⁷ Abdülmecid Katamiş, *el-Emsalu'l-'Arabiyye*, s. 16-17; A. Kazım Ürün, *Arapça Hikmetli Sözler*, Esra Yay., Konya, 1998, s.V.

amacı ise öğüt ve irşattır. Meşel anonimdir. Hikmetli sözler ise bilge ve filozoflara ait sözlerdir.²⁸

Hikmet kelimesiyle felsefe kelimesi çoğu kez aynı anlamda kullanılmıştır. Bilindiği üzere, “hikmet” kavramı Arapça asıllı bir kelimedir; oysa “felsefe” Yunanca asıllı bir kelime olup Abbasî döneminde Arapçaya adapte edilmiştir.²⁹

Türkçede hikmetin karşılığı olarak yine Arapça kelime olan “vecîze” kelimesi kullanılmış, daha sonra bunun yerini özellikle günümüzde “özdeyiş” terimi almıştır ki “Söyleyeni belli olan, kısa fakat geniş mâna ifâde eden özlü söz”³⁰ şeklinde tanımlanır.

1.3. Arapça Meşellerin Çeşitleri

Arapça meşeller üzerinde araştırma yapanlar farklı taksimlere gitseler de, sonuç itibarıyla aynı şeyleri söylemektedirler. Arapça meşeller genel olarak üçe ayrılır.³¹

1.3.1. Mûcez (Veciz) Meşeller

Mânası doğru, yaygın veciz sözler bu gruba girer. Bu grupta ana öge, sonradan ortaya çıkan durumun kısa ve özlü biçimde öncekine benzetilmesidir. Şiirler (yahut şiirden bir mısra), Arapçada üstün, en üstün anlamında kullanılan *أَفْعَالٌ مِنْ* kalıbındaki (mukâyese ifâde eden) meşeller ve önceden hikmetli bir söz iken meşel hâline dönüşen sözler de bu gruba girerler.

Meşel hâline dönmüş hikmet: Sır (saklanması gereken) bir emânettir. *السِّرُّ أَمَانَةٌ*

---

²⁸ Ürün, *a.g.e.*, s. V.; İsmail Durmuş, “Meşel”, *DİA*, XXIX/293.

²⁹ Ebu Dayf el-Medenî, *Kunûzu'l-Hikme*, Daru'l-Ma'ârif, Kahire, 1981, s. 13-14.

³⁰ Komisyon, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, MEB Yay., Ank., 1996, IV/3059.

³¹ Numan Yazıcı, *Arapça Atasözü ve Deyimler*, Rağbet Yay., İst., 2003, s.36, 37, 38.

32 Yazıcı, *a.g.e.*, s.36.

Atasözü hâline dönmüş şiir: *أَلَا كُلُّ شَيْءٍ بَاطِلٌ وَكُلُّ نَعِيمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلٌ* / Her şey fânidir ve dünya nimetlerinin hepsi elbette bir gün zail olacaktır. *أَجْوَدُ مِنْ* " *أَفْعَلُ مِنْ* kalıbında meşel: "Hatimden daha cömert."³²

1.3.2. Kıyasi Meşeller

Teşbih veya temsil yoluyla herhangi bir fikri yahut o konudaki delilleri açıklama gayesi güden meşeller. *Nehcu'l-Belâğa*'da Hz. Ali'den (r.a.) nakledilen şu söz buna örnek olarak verilebilir.

مَثَلُ الدُّنْيَا كَمَثَلِ الْحَيَّةِ، لَيِّنٌ مَسُّهَا، وَالسَّمُّ النَّاقِعُ فِي جَوْفِهَا، يَهْوِي إِلَيْهَا الْعَرُّ الْجَاهِلُ وَيَحْذَرُهَا ذُو اللَّبِّ الْعَاقِلُ

“Dünya, karnında öldürücü zehir bulunan yılan gibidir. Sokması hafif, fakat öldürücü zehri içindedir. Aldanan cahil kimseler ona meyleder, akıl sahibi olan kimseler ondan sakınır (uzak durur).”³³

1.3.3. Hurâfî Meşeller

Arapların hayvanların dilinden veya cansız varlıklarla ilgili olarak anlattıkları veciz ve yaygın sözlere hurâfî meşeller denir. Bu tür sözler genellikle eğlenme, şakalaşma ya da güzel huy ve hayallere teşvik etme kastıyla hayvan ya da cansız varlıkların insan gibi konuşturulması ile ortaya çıkan ve gerçekle alakası olmayan meşellerdir. Edebiyatımızda buna “inşak” sanatı adı verilir. Arap dil bilimcileri buna “*Ekâzibu'l-Arab*”, Rumûzu'l-Arab” derler.³⁴ Yılanla iki kardeşin dostluğu, daha sonra yılan tarafından sokulan ve ölen kardeşinin acısına dayanamayıp yılanın kuyruğunu baltayla kesmesi sonucu bozulan bu dostluğun yeniden kurulmasını teklif eden diğer kardeşe yılanın söylemiş olduğu farz

³³ Şerif er-Radî', *Nehcu'l -Belâğa* (nşr. Şubhi es-Salih), Beyrut, 1387, s. 458.

³⁴ Yazıcı, *a.g.e.*, s.39.

edilen Şu meşelde olduğu gibi: كَيْفَ أُعَاوِدُكَ وَ هَذَا أَثْرُ فَأُ سِكَ “Senin (vurduğun) baltanın eseri, izi /acısı (kuyruğumda) durup dururken bir daha seninle nasıl dost olabilirim?” Tũrkçede bu durum “kuyruk acısı” Şeklinde Őoylenir.³⁵

1.4.Arap Dilinde Emsâlin Yeri

1.4.1. İsti’âre-i TemŐiliyye

Arap atasözleri genellikle belâğat ilminin beyân bölümünde isti’âre-i temŐiliyye bölümünde incelenir. TemŐili istia’âre; Aslî anlamını kastetmeye engel olan bir karîne ile birlikte benzerlik alâkası nedeniyle, aslî anlamının dışında kullanılan terkip/ birden çok kelime kümesidir.

TemŐil-i isti’ârede bulunan bütün müŐebbeh ve müŐebbeh bih'lerin, birden çok teŐbihten alınmıŐ bir tablo olması Şarttır. Aralarında alâka devamlı olarak muŐâbehettir (benzerlik) ve kârine hâliyyedir (durumu dile getiren kârinedir).³⁶ Birden çok kelime kümesinden oluŐtuđundan dolayı bu tũrlũ isti’âre çeşidine “murekkeb isti’âre” de denir. Gizli bir iş yapan adam hakkında “saman altından su yũrũtũyor”, kararsız Şahıs işin, “bir ileri gidip bir geri çekiliyor” ve haddinden fazla harcama yapan adama “ayağını yorganına gũre uzat” tabirlerinin kullanılması gibi.³⁷

el-Mutenebbi (ö. 955), edebi zevkten mahrum olan ve Őiirini beğenmeyenlere Őũyle demiştir (*Vafir*) :

1 وَمَنْ يَكُ ذَا فَمِ مُرِّ مَرِيضٍ يَجِدُ مُرًّا بِهِ الْمَاءَ الزُّلَالَا

³⁵ el-Meydânî, *Mecme'u'l-Emsal* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdũlhamid), Trablus, 1955, s. 102.

³⁶ M.Tasa ve Diğreleri, *Anlatımlı Belagat*, Konya, 2012, s. 128.

³⁷ Nusretin Bolelli, *Beleğat*, İst., 2009, s. 134.

Kimin ağızı rahatsız ve ağzının tadı acı ise, bu nedenle o, tatlı suyu acı bulur.” Bu ifade genelleştirilerek bir işin hakikâtine ermeyenler için kullanılır olmuştur.³⁸

Bir Arap atasözünde, para ve malzemeyi biriktirmeden önce ev yapmak isteyen birisine şöyle denir: " قَبْلَ الرَّمَاءِ تَمْلَأُ الْكِنَائِمُ " Atıcılıktan önce okluğa oklar doldurulur.”³⁹

Her hangi bir sonuca varması mümkün olmayan bir konuda ısrar eden kimseye şöyle denir: " أَنْتَ تَرْقُمُ عَلَى الْمَاءِ " Sen su üzerine yazıyorsun.”⁴⁰

1.4.2. Arap Meşellerinin İstişhâta Kullanımı

Şehirli Araplar için II./VII. yüzyılın yarısına, bedevi Araplar için IV/X. yüzyılın sonuna kadar uzanan ve Cahiliye devrinden itibaren başlayan dönem ihticâc (istişhât) dönemi olarak kabul edilmiş, bu asırlarda ortaya çıkan meşeller kadîm meşeller diye nitelendirilmiştir. Bu yüzyıllarda Araplar melezleşmediği, bu sebeple dilleri bozulmadığı için onların şiirleri ve meşelleri kelimelerin anlam ve yapıları ile gramer kurallarını belirlemede şahit olarak görülmüştür. Bundan sonra söylenen meşeller dili bozulmuş melez Arapların (müvelledûn) ürünü şeklinde görüldüğünden şahit olarak kullanılmamıştır.⁴¹

Arapça meşel-muvelled meşel ayrımını ilk yapan müellif Hamza el-İsfehânî (ö. 360/971'den önce) olmuştur. el-İsfehani, *ed-Durretu'l-Fâhira'nun* 29. Bölümünü bu tür meşelleri ayırmış, أَفْعَلُ مِنْ formunda muzdevic türünden 440 muvelled meşeli açıklamıştır.

أَفْسَى مِنْ : azvay ağacı usâresinden daha acı, أَمْرٌ مِنَ الصَّبْرِ : inciden daha nefis, أَنْفَسُ مِنَ الدَّرِّ : kayadan daha duygusuz anlamındaki meşeller bunlardandır.⁴²

³⁸Abdullah b. Huseyn el-'Ukberî, *Şerhu Divani'l-Mutenebbi* (thk. Ömer Faruk et-Tabba'), Beyrut, 1418/1997, II/209.

³⁹Ali el-Carim-Mustafa Emin, *el-Belağatu'l-Vağıha*, Eda Neşriyat, İst., tsz., s. 99.

⁴⁰eş-Şerîf, Muhammed Hasen b. 'Ukayl Musa, *el-Muştalahu'l-'Arabiyye*, s. 29.

⁴¹el-'Askerî, *Cemheratu'l-Emsâl*, Yayımcının mukaddimesi, s. I.

⁴²İsmail Durmuş, "Meşel", *DİA*, XXIX/295.

1.5. Meşellerin Çıkış Yerlerine Göre Taksimi

Muhammed Ebû Sufih, Memduh Hakkı'nın *el-Meşelu'l-Muḳaran beynel-'Arabiyye ve'l-İnciliziyye* isimli eserinde Arapça meşelleri beş gruba ayırdığını nakleder.⁴³

1.5.1. Bir Olayın Meydana Gelmesinden Doğan Meşeller

وَافَقَ شُنُّ الطَّبَقَةِ “Şen Tabakaya uygun düştü”/Tencere yuvarlandı kapağını buldu.

Arapçada kullanılan bu atasözü bir olayın arkasından söylenmiştir.⁴⁴

1.5.2. Teşbih Yapmaktan Doğan Meşeller

Saflık ya da ahmaklığı ile meşhur olan Habenneka isimli bir kimse bir gün devesini kaybeder. Deveyi, bulana hediye edeceğini ilan eder. Bunun üzerine kendisine: “Madem ki hediye edeceksin ne diye deveni arıyorsun!?” diye sorarlar. Habenneka soruyu sorana: “Hele şu ahmağa bakınız! Yitirilen şeyi bulmakta ne kadar lezzet ve zevk bulunduğunu bilir misin?” diyerek çıkışır. Saflık ve akılsızlık konusunda teşbih ya da benzetme yapılacağı yerde أَحْمَقُ مِنْ حَبْنَقَةَ “Habenneka'dan daha akılsız / daha ahmak” derler.⁴⁵

1.5.3. Bir Kıssadan Doğan Meşeller

---

⁴³ Yazıcı, a.g.e., s. 36.

⁴⁴ Yazıcı, a.g.e., s. 36.

⁴⁵ Yazıcı, a.g.e., s. 37.

Burada kıssadan maksat, Hz. Mûsa (a.s.), Hz. İsa (a.s.) peygamber kıssalarının rivâyet edilmesi ve halk arasında dilden dile dolaşması ile ortaya çıkan meşeller kastedilmektedir. “Mûsa’nın asâsı” ifâdesinde olduğu gibi.⁴⁶

1.5.4. Hikmetten Doğan Meşeller

Arab şâirlerinden Züheyr b. Ebi Sulmâ’nın “Ölümü bir kör devenin yürüyüşüne benzettim: Çarptığını öldürür; rast getiremediği ise uzun yıllar yaşar ve yaşlanır.”⁴⁷ sözünden birtakım meşeller türetilmiştir. – لا حَديِدَةٌ تَحْتَ الشَّمْسِ – “Güneşin altında değişen bir şey yok” sözü bunlardan birisidir. Yani” eski hamam eski tas.” ez-Zevzenî’nin *Mu'allâkât-ı Seb'a Şerhi*'nde bu beytin - هُوَ خَابِطٌ خَبِطَ عَشْوَاءَ - “O, gece körü olan devenin yürüyüşü gibi yürür” meşelinin de kaynağı olduğu kaydedilir.⁴⁸

1.5.5. Şiirden Doğan Meşeller

Kendisi hakkında söylenen sözün doğru olmadığı, isbat edilmesi gerektiğini iddia eden bir şahsın iddiasına karşı en-Nu'mân l-Munzir’in söylediği “İster doğru ister yalan, şu sözü söyledi gitti/ Bir söz duyulup da hâlkın diline düştükten sonra aslı olsa da olmasa da fark etmez. Bir söz yayıldığı zaman artık ondan özür dilemesinin ne faydası var.”⁴⁹ beytinde - قَدْ قِيلَ مَا قِيلَ إِنْ كَانَ حَقًّا وَكَذِبًا - “İster doğru ister yalan, şu söz söylendi gitti / Olan oldu, torba doldu / oldu olacak, kırıldı nacak daha ne olacak?” kısmı meşel olarak dilden dile dolaşır.⁵⁰

---

⁴⁶ Yazıcı, a.g.e., s. 38.

⁴⁷ ez-Zevzenî, *Şerhu Mu'allâkati's-Seb'a* (thk. Fahreddin Kabave), Beyrut, 1997, s. 118; Muhammed Ebu Sûfih, *el-Emsâlu'l-'Arabiyye*, s. 18.

⁴⁸ ez-Zevzenî, a.g.e., s. 118.

⁴⁹ Ebu Sufih, a.g.e., s. 19.

⁵⁰ Tacettin Uzun, *Arap Dilinde Meşeller*, Konya, 1996, s. 24.

1.5.6. Âyet veya Hadislerden Doğan Meşeller

Bunlara ek olarak burada konumuzun da temelini oluşturan ve meşellerin oluşumunda önemli bir yere sahip olan âyet ve hadislerden söz etmek istiyoruz.

Atasözlerinin büyük çoğunluğunun ne zaman ortaya çıktığını tespit etmek mümkün değildir. Zaten birçoğu zaman içinde birçok değişikliğe uğramış, bazı kelimeleri çıkarılmış veya devrin anlayışına göre yeni bir şekil almıştır. Kültürlerin oluşumunda dinlerin etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Bu bakımdan bir milletin kabul ettiği dinden etkilenmemesi mümkün değildir. İslam dini evrensel bir dindir, bu sebeple birçok insan bu dini benimsemiştir.⁵¹

Evrensel kültür oluşumunda Kur'ânın etkisi büyük olmuştur. Özellikle Arap dilini konuşan milletlerde İslami terimlerin ne kadar sürede yerleştiği aşikârdır. Bu yüzden Arap atasözlerinin birçoğu dini terimlerden özellikle âyet veya hadislerden kaynaklanmaktadır. Meşela “Zâlim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et.”⁵² Veren el alan elden daha hayırlıdır.⁵³ Bu ifâdeler aynen hadislerden alınarak atasözü hâline gelmiştir.

İslam'ın zuhurundan itibaren ilk iki asır içerisinde atasözü hâline gelen hadis sayısı yaklaşık 60 kadardır. Bunlar içerisinde elbette sahih, hasen, zayıf olanları vardır. Arap atasözleri içerisinde, oluşumunda Kur'an ve hadislerden doğrudan etkilenenler olduğu gibi, atasözlerle aynı anlama gelen âyet ve hadisler de vardır. Yani birbirlerinden etkilenmeden tevâfuk halinde olanlar da vardır.⁵⁴

Arap milletinin eskiden beri söyleye geldiği ve emsâl adını verdikleri sözleri daha sonra hadis hâline getirilmiştir. Hatta böylelikle Hz. Peygambere ait olmayan bir takım veciz ifâdeler onun sözüymüş gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Hele anlam olarak âyet ve hadislere uygunsuzsa böyle durumlarda lafzın şu veya bu şekilde olduğuna bakılmamış ve “Lafiz olarak Hz. Peygambere ait değilse de mânası doğrudur.” denilerek onlara da hadis süsü verilmiştir.⁵⁵

---

⁵¹ Başaran, *Hadislerin Atasözlerine Etkisi*, s. 1.

⁵² Buhari, *Mezâlim*, 4; el-Meydânî, *a.g.e.*, 4202. md., II/334.

⁵³ Buhari, *Vesaya*, 9, el-Meydânî, *a.g.e.*, 414. md.

⁵⁴ Başaran, *a.g.e.*, s. 141.

⁵⁵ Başaran, *a.g.e.*, s. 142.

1.6. Atasözlerinde Görülen Değişimler

Arapçada meşeller değişmeden, ilk duyulduğu şekliyle kullanılırlar. Nitekim el-‘Askeri “Emsâller Araplardan geldiği şekilde söylenir. Kalıbında bir değişiklik yapılmaz. Kadına hitaben şöyle denilmiştir: ضَيَّعَتِ اللَّبَنَ الصَّيْفَ “Sen sütü daha yazın zayı etmiştin/beni elinden kaçırmıştın (Geçti Bor’un pazarı, sür eşeğini Niğde’ye/Atı alan Üsküdar’ı geçti.)” meşelleri, erkek için de kullanılabilir.” Fiilin muhataba zamirinin harekesini ve harfini değiştirmeden nakledebilirsin. Çünkü hikâyeye yoluyla nakletmiş olursun.”⁵⁶ demektedir.

Bu hükmü göz önüne alarak diyebiliriz ki; meşeller ister muzekker/eril, ister muennes/dişil, ister mufred/tekil, ister teşkiye/ikil, isterse cemi’/çoğul için kullanılmış olsun değişmeden nakledilir. Hatta yukarıda da görüldüğü gibi kelime sonlarındaki harekeler, Arapça gramer kaidelerine aykırı olsa bile, nasıl harekelenip nakledilmişse öylece söylenir, bunda ‘îrab/hareke (gramer) hatası var diye düzeltme cihetine gidilmez. Buna şiirlerde olduğu gibi, bazı konularda müsâmaha gösterilmiştir. Meşelin gramer kurallarının dışında gelmesi ‘îrab bakımından olduğu gibi kelimenin yapısı bakımından da olabilir.⁵⁷

1.7. Arap Tarihinde Emsâllerin Cem ve Tasnif Süreci

Arap meşellerin toplanmaya başlanması Cahiliyye dönemine kadar uzanır. Emeviler ve Abbâsiler zamanında meşelleri derleyip açıklayan çok sayıda emsâl koleksiyonu (kitabu’l-emşâl) telif edilmiştir. Bu eserler arasında yazarın ilgi alanına göre meşellerin

---

⁵⁶ el-Askeri, *a.g.e.*, I/7. Ayrıca bkz. es-Suyutî, *el-Mużhir*, I/487.

⁵⁷ İşler-Yıldız, *a.g.e.*, s. 38, 39.

yalnız hikâyelerine ağırlık verenler, yalnız lügat ve gramer boyutunu ele alanlar olduğu gibi bu iki yönü ihtivâ edip daha mükemmel eser hüviyeti taşıyanlar da vardır. Günümüze ulaşan ilk eser niteliğindeki Mufaddâl ed-Dabbî'nin (ö. 178) *Kitâbu'l-Emsâl*'i hikâyeye, Muerric es-Sedûsî'nin (ö. 195) *Kitâbu'l-Emsâl*'i lügat açıklamaları ağırlıklı, Ebû Ubeyd Kaşım b. Sellâm'ın (ö. 224) *Kitâbu'l-Emsâl*'i ise her iki yöne de ağırlık veren teliflerdir. Bu eserlerin yanında Ebû 'Amr b. el-'Alâ (h. 154-159), Yunus b. Habîb (h. 183), Ebû 'Ubeyde el-Musennâ (h. 214-216), Ebû Zeyd el-Ensârî (h. 214-216) ve el-Esmâî (h. 210-217) *Kitâbu'l-Emsâl* adında eserler kaleme almışlardır.⁵⁸

Emsâl kitapları üç aşama geçirmiştir.

1. Risâle hâlindeki cüzi telif aşaması: Mufaddâl b. Seleme'nin (ö. 290) *el-Fâhir fi'l-Emsâl*'i ile Muerric es-Sedûsî'nin *Kitâbu'l-Emsâl*'i Ebû İkrime ed-Dabbî'nin *Kitabu'l-Emsâli* gibi.

2. Konularına göre tasnif aşaması: Zorluğu sebebiyle fazla izlenmeyen bu tasnif aşamasında Kaşım b. Sellâm'ın eseri önde gelir.

3. Kapsamlı teli'f , alfabetik dizim aşaması: En çok bu yöntem benimsenmiş olup Ebû Hilal el-'Askerî (ö. 400), el-Meydânî (ö. 518) ve ez-Zamahşerî'nin (ö. 538) eserleri ön sırada yer alır.⁵⁹

1.8. Arapça Meşellerin Kaynağı ve Hikâyeleri

Başta cahiliye meşelleri olmak üzere birçok Arap meşellerinin bir hikâyesi vardır. Bunların bir kısmı gerçek tarihi olaylardır. Araplar'ın İslam'dan önceki meydana gelmiş savaşlarıyla (Eyyâmu'l-Arab) ile ilgili meşeller bu türdendir. Bu hikâyeler meşelin anlaşılması ve Arap tarihi açısından önem taşır. Bir kısım meşelin hikâyesi zamanla unutulmuş, duruma uygun yeni hikâyeler uydurulmuştur. Bazı meşellerin ilk kaynaklar

---

⁵⁸ Ürün, *a.g.e.*, s. V.

⁵⁹ Tasnif ve cem süreci hakkında daha ayrıntılı bilgilerin bulunabileceği çalışmalar arasında Abdülmecit Katamiş'in *el-Emsâlu'l-'Arabiyye* (Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1408/1988), Muhammed Ebu Sufih'in *el-Emsâlu'l-'Arabiyye Masadiruha fi't-Turaş*, Uzun, *Arap Dilinde Meşeller*.

tarafından farklı şekilde rivâyet edilmesi ve yorumlanması uydurma olayını teyit etmektedir.⁶⁰

Arap meşellerin çoğu yaygın olmakla birlikte, yalnız bir yörede tanınıp anlaşılan meşeller de çoktur. Emsâl kitaplarının birçoğunda bunlara işaret edilmiştir. Bunlar arasında başta Medine olmak üzere Mekke, Başra, Kûfe, Vâsıt, Humuş gibi şehirler bulunmaktadır.⁶¹ Cahiliye dönemine ait meşellerin tesbiti için belirlenen kriterlerden biri meşelin Eksem b. Sayfî, Amir b. Zârîb el-Advanî, Evs b. Hârîse gibi Cahiliyye devri insanlarına nisbet edilmesi veya içinde Cahiliye dönemine ait şahıs adlarının geçmesidir. Cahiliye dönemi savaş, haber ve olayları (eyyâm, aḥbâr), adet ve inançları ile ilgili olarak söylenmiş meşeller aynı grup içinde yer alır.

Bundan başka çöl hayatı, çöl hayvanı ve bitkilerine dair meşeller de bu devreye aittir.⁶² Meşelin âyet, hadis, sahâbe ve tabiin sözüne dayanması veya onlardan doğması bu meşellerin İslamî döneme ait olduğunun göstergesidir. Âyet ve hadislere dayanan çok sayıda meşel bulunduğu gibi, başta Hz. Ali olmak üzere dört hâlife, İbn Abbas, İbn Mesut, Muâviye, 'Amr bin As, Ebû'd-Derdâ, Mus'ab bin Zübeyr, Ahnef bin Kays, İbrahim en-Nehaî, Hâlid bin Şafvân ve Hasan-ı Başri gibi sahâbe ve tabiinin meşel hâlini almış hikmetli sözleri de bulunmaktadır.⁶³

---

⁶⁰ Krş. Mufaddal b. Seleme, *a.g.e.*, n. 93; el-Meydânî, *a.g.e.*, II/359- 360.

⁶¹ Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Kitabu'l-Emsal*, Beyrut, 1978, s. 1070; el-Meydânî, *a.g.e.*, I/147, 156.

⁶² Durmuş, "Meşel", *DİA*, XXIX/294.

⁶³ el-Meydânî, *a.g.e.*, md. 2023, 3253, 3439, 3542, 3546, 3596, 3662, 3662, 3751, 4064.

İKİNCİ BÖLÜM
MEŞELLERİN OLUŞUMUNDA ÂYET VE HADİSLERİN ETKİSİ
(MECMA'U'L EMSÂL ÖRNEĞİ)

^

2.1. el-Meydânî'nin Hayatı, Kimliği, Ailesi, Eğitimi ve Hocaları

Ebû'l-Fağl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî en-Nîsâbûrî (ö. 518/1124) ünlü Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Nîşâbur'un Meydân-ı Ziyâd mahâllesinde doğdu, bu sebeple Meydânî nisbesiyle tanındı. Tahsilini Nîşâbur'da yaptı. Vaḥidî ve Ya'kûb b. Ahmed en-Nîsâbûrî gibi âlimlerden tefsir, hadis, fıkıh, lügat, nahiv dersleri aldı. Ayrıca 470 (1077) yılında Gazne'den Nîşâbur'a gelen Ali b. Fağdâl el-Mucâşî'den yararlandı. Tahsilini bitirdikten sonra öğretim hayatına başlayan Meydânî oğlu Ebû Sa'd Saîd'den başka Ebû Ca'fer el-Beyhâki, Abdülkerîm b. Muhammed es-Sinvânî ve Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Tâhir el-Hûyî gibi şahsiyetler yetiştirdi. Arap atasözlerine dair kaleme aldığı *Mecme'u'l-Emsâl*'i sebebiyle kendisini kiskanıklardan birinin de ez-Zemahşerî olduğu ve aralarında bazı olayların cereyan ettiği kaydedilir.⁶⁴ Aynı zamanda şâir olan el-Meydânî, hayatının hemen tamamını geçirdiği Nîşâbur'da 25 Ramazan 518 tarihinde vefat etmiş ve doğduğu mahâlledeki mezarlığa defnedilmiştir.⁶⁵

2.2. el-Meydânî'nin Eserleri

1. *Mecme'u'l-Emsâl*: Arap atasözlerine dair en iyi ve en kapsamlı çalışma olup alfabetik sıralanan 6000'den fazla atasözünün ortaya çıkışı, kullanılışı ve bunların taşıdığı dille ilgili güçlüklerin giderilmesine dair doyurucu bilgiler içermektedir. Eserde Eyyâmu'l-Arab, muhtelif hadisler, dört hâlife ve bazı önemli şahsiyetlerin vecizeleri iki bölüm hâlinde (29 ve 30. bablar) ele alınmaktadır. Atasözlerinin ortaya çıkışı incelenirken İslâm'dan önceki bazı olayların anlatılması esere aynı zamanda tarihî bir değer kazandırmıştır. Kitabı Yûsuf b. Tâhir el-Hûyî, Kasım b. Muhammed Ali el-Bakracî ve Akşemseddin ihtisâr etmiştir. Ayrıca bir Osmanlı müellifi tarafından *Nazmu'l-Emsâl* adıyla nazma dönüştürülmüştür.⁶⁶

---

⁶⁴ Kemâluddîn b. el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibba* (nşr. Muhammed Ebu'l-Fağl), Kahire 1386/1967, s. 390.

⁶⁵ Zülfikar Tüccar, "Meydânî", *DİA*, XXIX/501.

⁶⁶ Tüccar, a.g.e., XXIX/502.

Eser, İbrahim el-Ahdeb'in manzum şerhiyle birlikte *Ferâ'idu'l-Le'âl Nazmu Mecma'i'l-Emsâl* adıyla yayımlanmıştır. Kitap George Wilhelm Freytag tarafından Latince'ye, Muhammed Şâkir b. İbrahim Hilmî Ayıntâbî tarafından dört cilt hâlinde Türkçe'ye (mütercim nüshası) çevrilmiştir. Diyarbakırlı Said Paşa da eseri ihtisar ederek *Nuhbetu'l-Emsâl* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir. *Mecma'u'l-Emsâl*'in değişik baskıları mevcuttur. İlmî neşirleri ise Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Muhammed Ebû'l-Fağl İbrahim, Naîm Hüseyin Zerkûr ve Âsitân-i Kuds-i Muâvenet-i Ferhengî müessesesi tarafından gerçekleştirilmiştir.⁶⁷

Kitâbu'l-Emsâl adını taşıyan pek çok eser telif edilmiştir. Ancak bütün bu eserler el-Meydânî'nin *Mecma'u'l Emsâl* adlı eseriyle ez-Zamahşerî'nin (ö. 538) el-Mustekşâ adlı eserinin kazandığı ünü elde edememiştir. Bu iki eser en çok beğenilen ve kullanılan eserler olmuştur.⁶⁸

Mecme'u'l-Emsâl'de yapılan incelememizde iki yüze aşkın meselin bir şekilde âyet ve hadislerle irtibatlı olduğunu görüldü. Müellifin meşellerin açıklamalarında ilgili hadis ve âyetlere işaret ettiğini tesbit edildi. Fakat âyet ve hadis kaynakları verilmemiştir. Meşellerin varsa hikâyelerine değinilmiş ve o meşelle ilgili şiirlere yer verilmiştir. Ğarib kelimeler varsa bunların açıklamaları da yapılmıştır.⁶⁹

2. es-Sâmî fi'l-Esâmî: (497/1104) yılında yazılan eser Arapça'dan Farsça'ya bir sözlük olup dinî tâbir ve kelimeler (şer'iyât), canlılar (hayvanât), semavî varlıklar (el-âsârû'l-'ulviyye) ve dünyevî varlıklar (el-âsârû's-sufliyye) olmak üzere dört bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Eseri Muhammed Mûsâ el-Hindâvî (ö. 1967) ve Muhammed Debîr (ö. Tahran 1975) yayımlamıştır. el-Meydânî'nin oğlu Ebû Sa'd Saîd'in *el-Esmâ fil-Esâmî*'sinin bu kitabın el-Cevherî'nin *eş-Şihah*'ına göre tertip edilmiş bir özeti olabileceği ifâde edilmektedir.

---

⁶⁷ Tüccar, , a.g.e., XXIX/502.

⁶⁸ Ali b. Muhammed b. Hatib el-Maverdî, *el-Emsal ve'l-Hikem*, Dar'ul Haremeyn, Katar, 1983, s.14.

⁶⁹ Bunlardan bazıları için bkz. Buhari, Ezan, 117, Fezailu'l-Kur'an, 12; Ebu Davut, Taharet, 123; ilgili meşel için bkz. el-Meydânî, a.g.e., md. 791, I/155. Ahmed b. Hanbel, I, 421; ilgili meşel, el-Meydânî, a.g.e., 798. md., I/156. Ahmed b. Hanbel, VI, 157., ilgili meşel, el-Meydânî, a.g.e., 1028. md., I/195. Buhari, Edeb, 83, Müslim, Zühd, 63, Ebu Davut, Edeb, 29; ilgili meşel, el-Meydânî, a.g.e., 3507. md., I/215. Tirmizi, Husnu'l-İslam, 2317; ilgili meşel, el-Meydânî, a.g.e., md. 4115, I/316. Ayrıca bkz. el-Meydânî, a.g.e., 2, 3, 7, 12, 17, 19, 25, 35, 50, 68, 81, 97, 102, 110, 113, 133, 134, 135, 167, 170, 172, 173, 186, 190, 215, 217, 233, 260, 263, 268, 269, 291, 292, 436, 463, 465, 527, 564, 575, 609, 666, 671, 677, 668, 694, 705, 735, 736, 1047, 1048, 1491, 1074, 1149, 1259, 1272, 1278, 1299, 1335, 1397, 1401, 1440, 1454, 1471, 1523, 1547, 1691, 1695, 1771, 1778, 1904, 1924, 1925, 1939, 1978, 2023, 2069, 2551, 3010, 3071, 3422, 3466, 3606, 3662, 3959, 4115, 4136, 4303, 4747. md.

3. *Nuzhetu't-Tarf fi ilmi's-Şarf*: Zemahşerî ve İbn Hişâm en-Nahvî'nin aynı konudaki eserleriyle bir arada basılmış ayrıca ilmî neşri de yapılmıştır.⁷⁰

4. *el-Hâdî li's-Şâdî*: Nahiv ilmine dair Farsça bir kitap olup İzzeddin ez-Zencânî tarafından şerhedilmiştir. Leiden Kütüphanesinde mevcut müellifi bilinmeyen şerhin el-Meydânîye ait olması muhtemeldir. ez-Zemahşerî eserle ilgili bir tenkit kaleme almıştır.⁷¹

5. *Kaydu'l-Evâbid mine'l-Fevâ'id*: el-Cevherî'nin *eş-Şihah*'ı ile el-Ezherî'nin Tehzîbu'l 'Luğa'sının karşılaştırılması ve kısmen eleştirilmesi amacıyla yazılmış olup *eş-Şihah* tertibine göre düzenlenmiştir. Sâmiye Abdurrahman es-Sindî'nin yüksek lisans çalışması olarak neşre hazırladığı eseri M. Sadi Çöğenli neşretmiştir.⁷²

el-Meydânî'nin diğer eserleri de şunlardır: *Munyetu'r-Râdî bi Resâ'ili'l-Kâdî* (Herat kadısı Ebû Ahmed Mansûr el-Ezdî'nin risalelerinin toplandığı bir eserdir), *Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nâbiğa*, *Şerhu'l-Mufaddaliyyât*, *en-Nahvu'l-Meydânî* (el-Unmûzec fi'n-Nahv), *Ğaribu'l-Luğa*, *Kitâb fi'l-Meşâdir*, *Nahvu'l-Fukahâ*.⁷³

2.3. Meşellerin Oluşumunda Âyet ve Hadislerin Etkisi

Kur'an hatimleri, vaaz ve nasihatte âyet ve hadislerin çokça kullanılması doğal olarak Müslümân toplumlarda âyet ve hadis kültürü oluşturmuştur. Kaide türünde Kur'an âyetleri ve cevâmiu'l-kelim olan Peygamberimiz (s.a.v.)'in mubârek sözleri kısa zamanda insanların dilinde darb-ı meşel hâline gelmiş ve böylelikle bu âyet ve hadisler insanların kültürlerini oluşturarak ağızdan ağza dolaşan özlü sözler hâlini almışlardır.⁷⁴

Bu bölümde bu durumu teyid eden örnek âyet ve hadislere değinmek istiyoruz.

2.3.1. أَنْصُرَ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا.

“Mazlum da Olsa Zâlim de Olsa Kardeşine Yardım Et.”⁷⁵

Enes (r.a.) şöyle demiştir: Rasûlullâh (s.a.v.): "(Ey mü'min, sen mü'min) kardeşine

⁷⁰ Geniş bilgi için bkz. Ahmed Muhammed ed-Dabib, "el-Meydanî", *Mevsu'atu'l-Hadareti'l-İslamiyye*, Amman, 1989, s. 191- 193.

⁷¹ el-Enbârî, *Nuzhe'l-Elibba*, s. 390.

⁷² M. Sadi Çöğenli, *Kaydu'l-Evâbid mine'l-Fevâ'id*, Erzurum, 1989.

⁷³ Tüccar, a.g.e., XXIX/502.

⁷⁴ Başaran, *Hadislerin Atasözlerine Etkisi*, s. 141.

⁷⁵ Buhari, *Mezalim*, 4; el-Aclûni, *Keşfu'l-Hafa*, I/237; el-Meydânî, a.g.e., 4202. md., II/334.

zâlim iken de, mazlum iken de yardım et" buyurdu. Sahâbîler:

“Yâ Rasûlallâh! Şu mazlûm olan kişiye yardım edebiliriz. Fakat o zâlime nasıl yardım ederiz?” diye sordular.

Rasûlullâh: "Zâlimin iki elinin üstünü tutarsın (yani onu zulümden menedersin)" buyurdu.⁷⁶ Müslim'in Câbir'den getirdiği rivâyette "Yardım edilen kişi zâlim ise, Müslümân kardeş o zâlimi zulmetmekten menetsin. Bu da zâlim için bir yardımdır" buyrulmuştur.

Bu kardeşlik, İslâm kardeşliğidir; bunda hür, köle, bâliğ ve mümeyyiz ortak olur. Başlıktaki vecîz sözü ilk defa Cundeb ibn ‘Anber esir düştüğü zaman kurtulmak ümidiyle Es’âd ibn Zeyd için söylediği bir beytin bir mısrasında söylemiştir:

1 يَا أَيُّهَا الْمَرْءُ الْكَرِيمُ الْمَشْكُومُ أَنْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا

“Ey kerîm ve çok kazancı olan er kişi! İster zâlim isterse mazlûm olsun, sen kardeşine yardım et.”

Ebû ‘Ubeyde “Bu söz mazlum da olsa Zâlim de olsa kardeşine yardım et ifâdesi Cahiliye döneminde de kullanılıyordu fakat bu her hâlükârda işliyordu. Zâlim de olsa mazlûm da olsa kavmi ona sahip çıkıyor onu koruyor ve kolluyordu.”⁷⁷

Bu meşelde ayrıca Hz. Peygamber'in, zamanındaki örfü bildiği ve insanların anlayacağı dilden mesaj verdiği aşikârdır. Hz. Peygamber'in sosyolojik açıdan bir ıslahatçı mı yoksa inkılapçı mı olduğu tartışıla gelmiştir. Onun ıslahatçı yönüne işaret eden yönünü bu atasözünü kullanımında görülmektedir. O, maruf olan mazluma yardımı teşvik etmiş, münker olan Zâlime yardımı ise onun zulmüne destek olmak şeklinde değil onun zulmüne engel olmakla münker olanın marûf şekle dönüşeceğini vecîz bir şekilde ifâde etmiştir.

2.3.2. أَلَيْدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى.

“Veren El Alan Elden Üstündür.”⁷⁸

⁷⁶ Buhari, Mezalim, 4.

⁷⁷ el-Meydanî, *a.g.e.*, 4202. md., II/334.

⁷⁸ Buhari, Vesaya, 9, el-Meydânî, *a.g.e.*, 4656. md., II/414.

İbn Ömer (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (s.a.v.) minberde, sadakadan ve dilenmeye tevessül etmemekten bahsettiği sırada:

الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى وَالْعُلْيَا هِيَ الْمُنْفَعَةُ وَالسُّفْلَى هِيَ السَّائِلَةُ

"Üstteki el, alttaki elden hayırlıdır!" buyurdu. "Üstteki" infak eden, "alttaki" de dilenen demektir.⁷⁹

Resulullah (s.a.v.) burada vermeye teşvik ederken dilenmekten caydırmaktadır. Bunu yaparken kinâyeye başvurmuştur. Veren kimseyi yukarı el (veya üstteki el), alan, yani dilenen kimseyi de aşağı el (veya alttaki el) tâbirleri ile kinâye etmiştir. Hadîsin sonunda yer alan "Üstteki" infâk eden, alttaki de dilenen demektir" açıklamasının İbn Ömer'e ait olduğunu şârihler belirtir.⁸⁰

2.3.3. . إِيَّاكُمْ وَحَضْرَاءَ الدَّمَنِ

"Çöplükte Yetişen Gülden Sakının."⁸¹

البَعْر: الدَّمَنِ mânasında gübre hayvan tersi mânasına gelmektedir. Bu hadisi Dârukutnî *el-Efrâdında*, er-Ramehurmûzî, el-'Askeri, *el-Emsâl* kitaplarında zikretmiştir. Kuşaî, Müsned-i Şihâbta ve Deylemî Ebû Sa'id'den merfu olarak zikretmiştir. Ebû Ubeyd *el-Ğarib*'inde bu hadisi zikretmiştir. Dârukutnî "Bu şekliyle hadis sahih değildir" demiştir. Bu hadisteki mâna, bozuk, kötü kimselerle nikâhın uygun olmayacağını söyler. Kötü, bozuk kimselerin nikâhıyla oluşan evliliklerden kalıtımsal olarak kötü nesiller meydana gelebileceğine bir işarettir. Hadisten şunu anlamak da mümkündür: Hayvan gübresinde büyüyen bitkiler dış görünüşü güzel olsa da içi bozuk ve çirkindir. *Tuhfetu'l-'Arus* sahibi Hz. Ömer'den mevkûf olarak "Çöplükte yetişen yeşillikten sakının! Çünkü o aslına döner, evleneceğiniz kadının nesline dikkat edin. Çünkü o babasına, amcasına, kardeşine çeker."⁸²

Bu hadisten, evlenecek çiftlerin aile neseplerinin temizliğine dikkat etmeleri gerektiği anlaşılır. Kalıtımsal olarak çocuğun anne ve babasına çekebileceğine dikkatleri

⁷⁹ Buharî, Zekât, 18; Müslim, Zekât, 94; Malik, *el-Muvaţta'*, Sadaka, 8; Ebu Dâvud, Zekât, 28; Nesâî, Zekât, 52; İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ank., 1998, X/33.

⁸⁰ Canan, *a.g.e.*, X/34.

⁸¹ el-Aclûnî, *a.g.e.*, I/310, n. 126, el-Meydânî, *a.g.e.*, 126. md., I/32.

⁸² el-Aclûnî, *a.g.e.*, n. 126, I/311.

çekmiştir. Özellikle Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın müşriklerden necis olarak bahsetmesi⁸³ ve onların güzelliklerine rağmen onlarla evliliği haram kılması⁸⁴ bu hadislerle örtüşmektedir.

2.3.4. الْحَرْبُ خُدْعَةٌ.

“**Harp Hiledir.**”⁸⁵

الحُدْعَةُ şeklinde خ'in zammesiyle ve fethasıyla rivâyet edilmiştir. Sa'leb fethayı tercih etmiştir. Bunun sebebini şu şekilde açıklamıştır; Bize anlatıldı ki Nebi (s.a.v.) lughatı bu şekildeydi.⁸⁶

Ebû Hüreyre (r.a.)'dan müttefeķûn aleyh olarak rivâyet edilmiştir. Yine aynı şekilde ittifakla Cabir (r.a.)'dan da rivâyet edilmiştir. İbni Mâce de Hz. Aişe'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir. Neîm b. Mesut dedi ki: Ya Rasûlallâh! Ben yeni Müslümân oldum, benim Müslümân olduğumu kavmim bilmiyor. Ne yapmamı emredersiniz. Rasûlullâh (s.a.v.) buyurdu ki: Sen bizim içimizde herhangi bir adam gibisin. İstersen hileye başvurabilirsin. Çünkü harp hiledir. el-'Askerî de aynı şekilde rivâyet etti ve şunları ekledi: “Harpte hile çok sayıdaki ordudan daha iyi iş görür.” Yerinde verilen görüşler vurup kırmaktan daha faydalıdır. Rasûlullâh (s.a.v.) harbe çıkacağında savaşın zamanını ve gideceği yeri saklardı.⁸⁷ Buna benzer anlam diğer meşelde şu şekilde ifâde edilir:

إِنْ لَمْ تَغْلِبْ فَآ خُلِبْ "Galip gelemediysen hile yap."⁸⁸

2.3.5. أَنَا النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ.

“**Ben Apaçık Bir Uyarıcıyım**”⁸⁹

---

⁸³ Tevbe, 9/25.

⁸⁴ Bakara, 2/221.

⁸⁵ Buhari, Cihat, 157; Müslim, Cihat, 18, 19; el-Meydânî, *a.g.e.*,1043. md., I/197.

⁸⁶ el-Meydânî, *a.g.e.*,1043. md., I/197.

⁸⁷ el-Aclûnî, *a.g.e.*, n. 1126, I/408.

⁸⁸ el-Meydânî, *a.g.e.*, 136 md., I/34.

⁸⁹ Buhari, Rikak, 26; Müslim, Fedâil,16; el-Meydânî, *a.g.e.*,186. md., I/48.

Bu meşelin Araplar arasında kullanımı şu mânaya geliyor: Bir kimsenin âni bir saldırı, hücum gördüğü zaman elbisesini üzerinden soyarak kavmine korkusunu ve olayın vahâmetini bildirmek için yaptığı bir harekettir.⁹⁰

2.3.6. آفة العلم النسيانُ.

“İlmin Afeti Unutmaktır.”⁹¹

Bu hadisi Kağâî ve Deylemî Hz. Ali'den merfu olarak şu lafızla rivâyet etmiştir:

آفة الحديث الكذبِ وآفة العلم النسيانُ Rivâyet in senedi zayıftır. Darimi ve Askeri

A'meşten merfu muattal ve mürsel olarak bu hadisi rivâyet etmiştir ve şu eklemede bulunmuştur: İlmin zayı edilmesi onu ehil olmayana öğretmektir. Abdullah ibn Mesud'dan mevkuf olarak “آفة الحديث النسيانُ” şeklinde rivâyet edilmiştir.

2.3.7. تَرَبْتُ يَدَاكَ

“Elin Bereket Görsün.”⁹²

Kişinin malı azaldığında; تَرَبْتُ قَدٌ denir. Yani "fakir düştü, toprağa yapıştı" mânasında bu meşel kullanılır. Hadislere baktığımızda hadis şerh edenler daha çok "elin bereketlensin, elin bollasın" mânasında değerlendirmişlerdir.⁹³

---

⁹⁰ el-Meydânî, *a.g.e.*, 186. md., I/48.

⁹¹ el-Aclûnî, *a.g.e.*, n. 13, I/24; el-Meydânî, *a.g.e.*, md. 268, I/59.

⁹² Buhari, Nikah,15; Ebu Davut, Nikah, 2; el-Meydânî, *a.g.e.*, 662. md., I/133.

⁹³ el-Meydânî, *a.g.e.*, 662 md., I/133.

2.3.8. . بَعْضُ الْقَتْلِ إِحْيَاءٌ لِلْجَمِيعِ

“Bazı Kişilerin Ölümü Toplumun İhyasıdır.”⁹⁴

Bu vecizeli ifâde İslam’dan önce Araplar arasında kullanılıyordu. Kur’an-ı Kerimdeki Kısas âyeti birçok yönüyle daha şumullü ve daha belîğdir.

"Kısasta büyük bir hayat vardır." vecizesi de belâğatının en yüksek derecesine ulaşmış, özlü bir îcâz ve îcâz kânunudur. Bunun, büyük bir mânâ topluluğunu, son derece özlü bir şekilde ifâde edivermiş olduğunda Arab edebiyatçıları ve Beyan ilmi âlimleri ittifak etmişlerdir. Çünkü bundan önce Araplar'ın bu konuda bazı vecizeleri vardı. Bunlardan bazıları şunlardır:

a) بَعْضُ الْقَتْلِ إِحْيَاءٌ لِلْجَمِيعِ "Bir kısım insanları öldürmek, toplumu diriltmektir."

b) أَكْثَرُوا الْقَتْلَ لِيَقِلَّ الْقَتْلُ " Öldürmeyi çok yapınız ki, öldürme azalsın." derlerdi.

Bu gibi vecizeler arasında en güzel saydıkları da şu idi:

c) الْقَتْلُ أَنْفَى لِلْقَتْلِ "Öldürme, öldürmeyi yok eder. Yani öldürmeyi en çok ortadan

kaldıran şey, yine öldürmedir."⁹⁵

Hâlbuki "Kısasta büyük bir hayat vardır." prensibinin bundan da birçok yönlerden daha fasîh (fesâhatli) ve daha belîğ (belâğatlı) olduğu açık ve üzerinde ittifak edilmiş bir husustur. Şöyle ki:

1- Öncelikle hepsinden daha kısa ve özlüdür.

2- Tekrardan uzaktır.

3- Bunda Bedi' ilminde "tıbak" denen tezat sanatı, "kısas" ve "hayat" kelimeleriyle en güzel ve makul bir tarzda tatbik edilmiş olduğu hâlde, diğerleri görünürde makul olmayan, imkânsız bir çelişki suretindedir.

Öldürmenin yokluğu, öldürmeye; öldürmenin çokluğunun, öldürmenin azlığına sebep gösterilmesi, görünüş itibariyle bir şeyi kendi yokluğuna sebep göstermek demektir. Bunda ise bazı zevklere göre bir şiir havası olsa bile hiçbir hikmet yoktur.

⁹⁴ Bakara, 2/179, el-Meydânî, *a.g.e.*, 529. md., I/105.

⁹⁵ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İst., 1992, I/494.

4- Kısas, öldürmeden bir yönüyle daha genel, diğer yönüyle daha özeldir. Geneldir; çünkü yaralamaları da içine almaktadır. Özeldir; çünkü her öldürmede kısas yapılmaz ve öldürmelerin her çeşidi, öldürmeye engel olmaz. Bilakis saldırı şeklindeki öldürmeler, fitneyi şiddetlendirerek karışıklığa sebep olur.

O hâlde "öldürme" kelimesi, ahd lââmı ile öldürmenin bir çeşidine yani kısasa tahsis edilmedikçe vecize sahih olmaz. Böyle olunca da kısasın yaralar kısmı hariç kalır. Bu bakımdan "Kısasta büyük bir hayat vardır." ifâdesi, bu açıdan üç yönden daha belîğdir. Çünkü her yönüyle sahihtir, açıktır, daha kapsamlıdır.⁹⁶

5- Yokluk, menfi bir gayedir. Hayat ise istenen müspet bir gayedir. Öldürme işinin yokluğu, hayatın varlığını içine aldığından, tabii ki arzu edilir. Bundan dolayı âyet, asıl maksat olan müspet gayeye delalet ettiği ve dikkati ona çevirdiği için pek yüksektir.

6- "Hayat" kelimesi nekre (belirsiz isim) olarak ifâde edilmiş bulunduğu için "tenvin-i ta'zim" ile hayatın bir nevi büyüğüne, yani kamu hayatına, ahiret hayatına ve hayat hakkının büyüklüğüne işareti kapsamaktadır. Kısasın meşru oluşunun güzellikleri de Allah tarafından bu prensiple beyan buyurulmuştur. İşte böyle içine almış olduğu hayatî güzellikler ve maksatlar itibariyle çok önemli olan kısas, size farz kılınmıştır ki, korunabilesiniz, öldürmeden, kısası ihmal veya kötüye kullanmadan sakınıp, hayatınızı ve yaşama hakkınızı muhafaza edebilirsiniz. Bu hayatta kötülükten sakınmakla ahiret hayatında kurtuluşa kavuşasınız.⁹⁷

2.3.9. الْحَيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ .

“Hayâ İmandandır.”⁹⁸

Bu meşel Peygamberimizden rivâyet edilmiştir. Bazıları haya duygusu kişinin yaratışından getirdiği meziyettir, derken bazıları da hayâ duygusunun insanın bir kazanımı olduğunu söylerler. Çünkü kişi ma'siyet anında hayâsıyla ondan vazgeçebilir.⁹⁹

---

⁹⁶ Yazır, *a.g.e.*, I/494.

⁹⁷ Yazır, *a.g.e.*, I/495.

⁹⁸ Buhari, İman, 16, Tirmizi, Birr, 56; el-Meydânî, *a.g.e.*, 28. md., I/211-311.

⁹⁹ el-Meydânî, *a.g.e.*, 1128. md., I/211.

Hayâ, lugat olarak, ayıplanan bir şeyin korkusuyla insanda hâsıl olan değişme ve inkisâr mânasına gelir. Bununla birlikte, herhangi bir sebeple bir şeyin mücerred terkine de hayâ dendiği olmuştur. Aslında terk, hayâ değil, hayânın gerektirdiği şeylerden biridir. Hayâ insana has bir duygudur. Bununla her istediğini yapmaktan kendini alıkoyarak hayvandan ayrılır. İffet ve hayırdan mürekkeptir. Bu sebeple hayâ sahibi çok şecaatli olamaz. Nâdir şecâat sahipleri utangaçtır. Hayâyı, "nefsin, mekruh addedilen şeyi işlemek korkusuyla kendisini tutmasıdır" diye târif edenler de olmuştur. Burada işlenmesinden korkulan mekruh dinî bir mekruh olabilir, aklî bir mekruh olabilir, örfî bir mekruh olabilir. Dinî mekruhu işleyene fâsık, aklî mekruhu işleyene mecnûn, örfî mekruhu işleyene ebleh denir. Bazı âlimler hayâ, haram kılınan şeylerde ise vâcib, mekruh şeylerde ise mendûb, mübah şeylerde ise örfîdir demiştir.¹⁰⁰

2.3.10. . الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ .

“Hikmet Mü’minin Yitiğidir.”¹⁰¹

Hikmet, birçok ma'nâya gelen câmi' bir sözdür. Burada da farklı anlamlar mümkündür. Meşela İmam Mâlik فِي الدِّينِ "din ilmi" olarak anlar. Âyet-i kerimede "Allâh hikmeti dilediğine verir"¹⁰² buyrulur.

Ebû Hüreyre (radıyallâhu anh) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:

الْكَلِمَةُ الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ فَحَيْثُ وَجَدَهَا فَهِيَ أَحَقُّ بِهَا

"Hikmetli söz mü'minin yitiğidir. Onu nerede bulursa, onu hemen almaya layıktır."¹⁰³

İnsanlar, manâları anlamada, gizli hakikatları ortaya çıkarmada, rumuzlarla ifâde edilen esrârı açmada farklılıklar arz ederler. Öyleyse, âyetlerin hakikatlarını ve hadislerin inceliklerini anlamakta nâkıs kalanların, Allâh'ın anlayış fehmettiği ve tahkik ilham ettiği

¹⁰⁰ Krş. Canan, *a.g.e.*, VI/333- 335.

¹⁰¹ Tirmizi, İlim, 19; İbn Mace, Zühd, 15; el-Meydânî, *a.g.e.*, 1152 md., I/214.

¹⁰² Bakara, 2/269.

¹⁰³ Tirmizi, İlim, 19.

kimseleri inkâra kalkışmamaları gerekir. Tıpkı, kaybolan bir mal bulunacak olsa, kayıp sahibi ile o mal hususunda ihtilaf edilmediği gibi. Zira malı, sahibi alır, itiraz edilmez. Ya da nasıl ki, yitik sahibini yitiğini almaktan alıkoymak helal olmaz, zira o buna ehaktır. Aynı şekilde âlime bir şeyin manâsı sorulduğu zaman gizlemesi buna helal olmaz, yeter ki soranda bunu anlama kapasitesi görmüş olsun.¹⁰⁴

2.3.11. خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا.

“İşlerin Hayırlısı Orta Yollu Olandır.”¹⁰⁵

Ebû Hüreyre (radiyallâhu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdu: خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا

"İşlerin en hayırlısı orta ve itidal üzere olanıdır."¹⁰⁶

Bu hadisi Rezîn tahrir etti. el-Makaşıdu'l-Hasene bu rivâyeti İbnu's-Sem'ânî'nin *Zeylu Târîhi'l-Bağdâd*'da kaydettiğini, senesinde meçhul râvinin yer aldığını belirtir.¹⁰⁷

2.3.12. أَتَبُّ مِنْ أَبِي لَهَبٍ.

“Ebû Leheb'ten Beter Eli Kurusun.”¹⁰⁸

Tebbet suresindeki "Ebû Leheb'in iki eli kurusun!" تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ "perişan olsun" anlamında bedduâ cümlesinden alınmadır.

تَبَّتْ "Helâk oldu" demektir. Bu fiil esâsen bir durumu haber vermekle birlikte dilek kipi de olabilir. Dilek kipi olması, ya tekvînî şekilde zarar görmesini dilemek yahut da Arapların adetlerinde olduğu gibi "Kahrolası" şeklinde bedduâ olarak hüsrân ve helâkı hak

¹⁰⁴ Canan, *a.g.e.*, XI/496-497.

¹⁰⁵ *Keşfu'l-Hafa*, n.1247, I/448, el-Meydânî, *a.g.e.*, 1294. md., I/243.

¹⁰⁶ Canan, *a.g.e.*, II/368.

¹⁰⁷ *Keşfu'l-Hafa*, n.1247, I/448

¹⁰⁸ Tebbet, 111/1; el-Meydânî, *a.g.e.*, 768. md., I/150.

ettiğini anlatmak suretiyle kınamak ve çirkin görmek mânâsındadır. Söz konusu fiili, ilk nüzûlüne bakarak çokları, bu mânâda yorumlamışlardır. Bu yüzden "elleri kurusun" şeklindeki tercüme pek yaygındır.¹⁰⁹

أبو لهب: Ebû Leheb, şahsı gösteren bir künye olmakla beraber lugat itibarıyla asıl mânâsı, alev babası demektir. O itibarla Peygamber'e ve İslâm'a karşı ateş püskürmek isteyip de, kendini cehenneme atmış olan kâfirlerin hepsinin temsilcisi olması sebebiyle onun helâki, hepsinin helâkına misâl yapılmıştır ki, bu da, "Allâh'ın nûrunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler istemese de Allâh, mutlaka nûrunu tamamlamak ister."¹¹⁰ âyetinin ifâde ettiği anlama işaret olur. Künyeler, alem ismi olmakla beraber yerine göre Hâtem-i Tâi'nin cömertlik, Ebû Hanife'nin ilim ile şöhret bulması gibi sıfatlık mânâsına gelmelerinden ve Meânî ilminde Ebû Leheb isminin de "ateş babası" demek olmasından dolayı, kinâye yoluyla "cehennemlik" vasfına delâlet eden meşhur bir misâl olarak söylenmiştir. Ayrıca kinâyeler de, hakikatin iradesine engel olmayacağına göre burada, söz konusu mânânın hususi bir önemi vardır. Yani maksat sadece Ebû Leheb'in şahsını belirtmekten ibaret olmayıp, onun vasfına ve bu vasıfta ona benzeyenlerin hâllerine de işaret edilmiş demektir.¹¹¹

Bu meşel de Kur'an kıssalarının hâlkın bilinç dünyasında yer ettiğinin bedduâ cümlelerin bunlardan etkilendiğinin bir ispatıdır.

2.3.13. خَيْرَاتُكُمْ خَيْرٌكُمْ لِأَهْلِهِ.

“Sizin En Hayırlınız Ailesine İyi Davranandır.”¹¹²

Hiz. Ebû Hüreyre (r.a.) anlatıyor: "Resûlullah (s.a.v.) buyurdular ki:

أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا وَخَيْرَاتُكُمْ خَيْرٌكُمْ لِأَهْلِهِ

"Mü'minler arasında imanca en kâmil olanı, ahlâkça en güzel olanıdır. En hayırlınız da ailesine hayırlı olandır."¹¹³

¹⁰⁹ Yazır, *a.g.e.*, X/46.

¹¹⁰ Tevbe, 9/32.

¹¹¹ Yazır, *a.g.e.*, X/48-49.

¹¹² el-Aclûnî, *a.g.e.*, I, 442, n. 1234, el-Meydânî, *a.g.e.*, 1334 md., I/248.

Bu hadis de güzel ahlâkın dindeki ehemmiyetini belirtmektedir. Bu hadis gösteriyor ki, din insanlarla olan münâsebetlerimize ehemmiyet vermektedir. İman esaslarını dilimizle ikrar etmemiz, gerçek bir mü'min olmak için yeterli olmuyor. İmanın, insanlara karşı iyi olmak şeklinde tezâhür eden güzel ahlâklılıkla takviyesi şarttır. Ailenin bir terbiye yuvası olduğu, en iyi terbiyenin huzurlu, karşılıklı sevgi ve saygının hâkim olduğu bir ortamda verildiği, iyi muamele gören kimselerin hayatta başkalarına iyi davranacağı gibi hususlar gözönüne alındıkça, aileye karşı iyi olmanın ehemmiyeti daha çok anlaşılır. Şu hâlde, Resûlullah'ın (a.s.) "En hayırlınız âilesine hayırlı olandır" sözü, fitrî bir hakikatı dile getirmiş olmaktadır.¹¹⁴

2.3.14. . أَخْسَرُ مِنْ حَمَّالَةِ الْحَطَبِ

“Odun Taşıyıcısından Daha Perişan.”¹¹⁵

Bu ifâde Kur'an-ı Kerimde Tebbet süresinde Ümmü Cemil binti Harb Ebû Süfyan'ın kızkardeşi için kullanılmıştır. Tefsir usulündeki genel kâideye göre sebebin hususiliği hükmün umûmiliğine mâni değildir ifâdesiyle her türlü şerri başkalarına taşıyan insanlar arasında fitne fesat çıkararak ve sözgetirip götürerek (nemmâmcılık) yapan kişi için mesel hâline gelmiştir.¹¹⁶

Burada da الْحَطَبِ kelimesinden maksat Ebû Leheb'dir. Bundan başka bir de tâbiri, koğucu, ona buna laf taşıyan bozguncu şeklinde mecâzî bir anlam da taşımaktadır. Keşşaf sahibi ez-Zemahşerî der ki: "İnsanlar arasında koğuculuk yapan bozgunculara, "Aralarında odun taşıyor." denilir. Bu cümle, insanlar arasında ateş yakmak, şerre sebep olmak anlamında kullanılmaktadır. *Mecme'u'l-Emsal*'de geçen mesel ise şöyledir:

جَمَعَتْ شَيْئًا وَقَدْ فَرَّقَتْهَا جُمَلًا   لَأَنْتَ أَخْسَرُ مِنْ حَمَّالَةِ الْحَطَبِ   1

¹¹³ Tirmizî, Rağâ, 11; Ebu Dâvud, Sünnet, 16.

¹¹⁴ Krş. Canan, *a.g.e.*, VI/343-344.

¹¹⁵ el-Meydânî, *a.g.e.*, 1360. md., I/248.

¹¹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II/619.

“Ayrılığı başlattın, topluluğu dağıttın, odun taşıyıcısından daha fenasın.”¹¹⁷

Esâsen bundan, koğuculuk ve bozgunculuk mânâsını çıkarmak için ya "kundakçı" demek yahut "hammâlete'l-hatab" tâbirini terceme etmeyerek darb-ı meşel tarzında aynen söylemek daha uygundur. Bu anlam, cehenneme girmenin sebebi olan dünyadaki durumu göstermiş olmaktadır. Fakat asıl mânâ, dünyadaki aile şerefine, zenginlik ve üstünlüğüne rağmen, ahiretteki sefâlet ve hakaretini duyurması ayrıca Ebû Leheb'in arzusuna boyun eğenler içinde en sakınması gereken karısının bile cehennem ateşinde hakaretle onun azâbını şiddetlendirmeye hizmet etmekte olduğunu ifâde etmektedir. Nitekim Ebû Leheb'in karısı, Resulullah (s.a.v.)'in geçeceği yol üzerine geceleyin diken dalları bıraktırmak suretiyle ona eziyet etmek isterdi. Onun için bu tabirle kınanmıştır. Mâmâfih bu rivâyet de onun Peygamber'e eziyet vermek ve dinin yayılmasına engel olmak için kocasının fikrine hizmet etmek üzere gizlice koğuculuk ve benzeri işler yapmak suretiyle rahatsız etmeye çalışması tarzında temsîlî bir ifâde olarak düşünülürse, yukarıda söylenen mânâların hepsine uygun düşmüş olur.¹¹⁸

2.3.15. . الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ .

“Hayra Vesile Olan O Hayrı Yapmış Gibidir.”¹¹⁹

Bu sözün benzeri sahih hadis kaynaklarımızda daha çok aşağıdaki ifadelerle geçmektedir. Ebû Mes'ud Bedri (r.a.) diyor ki: “Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu:

مَنْ دَلَّ عَلَى خَيْرٍ فَلَهُ مِثْلُ أَجْرِ فَاعِلِهِ

Kim bir iyiliğe öncülük ederse, ona, o iyiliği yapanın sevâbına eşit sevap verilir.”¹²⁰

---

¹¹⁷ el-Meydânî, *a.g.e.*, 1360. md., I/248.

¹¹⁸ Yazır, *a.g.e.*, X/52.

¹¹⁹ Müslim, İmâre, 132; el-Meydânî, *a.g.e.*, 1404. md., I/268.

¹²⁰ Ebu Davut, Edeb, 115; Tirmizi, İlim, 14.

2.3.16. الدِّينُ النَّصِيحَةُ.

“Din Nasihattir.”¹²¹

النُّصْحُ: Bozuk karışımlardan arındırılmış ihlâslı amel, النَّصِيحَةُ: İçinde salahı barındıran

her türlü şeye çağrıdır ve aynı şekilde fesâdı barındıran her şeyden nehyetme mânasına gelir.¹²²

Nasihât, "dikmek" anlamında da kullanılır. Nush, elbise dikmeyi anlatan mastardır.¹²³ el-Hattâbî (ö. 388) şöyle demektedir: Araplar böylelikle nasihatte bulunan kişinin davranışını nasihat ettiği kimsenin iyiliğini araştırması bakımından, dikiş ile elbisede bulunan gedikleri kapatmaya benzetmiş oluyorlar. Çünkü kişi nasihatte bulunmak suretiylâ "minşaha" (nasihat ile aynı kökten ism-i âlet) demek olan iğne, elbisenin açıklıklarını bir araya getirip topladığı gibi, nasihatta bulunan da müslümân kardeşinin dağınıklıklarını toplayıp bir araya getirir. el-Hattâbî, nasihatın tanımını yaparken şunları söylemektedir: “Nasihât, kendisine nasihat verilen kimsenin iyi bir pay elde edebilmesi anlamında geniş kapsamlı bir kelimedir.” İbnul-Eşîr (ö. 606) de şöyle demektedir: Nasihat, kendisine nasihat verilen adına hayrı dilemeyi ifâde eden bir sözcüktür. Ebû Amr b. es-Salâh da der ki: Nasihat, nasihat verenin nasihat verdiği kimseye hem isteyerek (irâdesiyle), hem davranışı ile çeşitli hayırları ifâ etmesi anlamını ihtivâ eden oldukça kapsamlı bir kelimedir.¹²⁴

2.3.17. . الإثمُ حَزَّازُ الْقُلُوبِ

“Günah, Kalpleri Tırmalayan Şeydir.”¹²⁵

Ebû'l-Cevzâ'i anlatıyor: "Hasan b. Ali'ye (r.a.): "Resulullah (s.a.v)'dan ne ezberledin?" diye sordum. Şu cevabı verdi:

¹²¹ Buhari, İman, 42; Müslim, İman, 95; Ebu Davud, Edep, 59; el-Meydânî, *a.g.e.*, md. 1433, I/271.

¹²² el-Curcânî, *Kitabu-t-Ta'rifat*, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 1428/2007, s. 332.

¹²³ Yazır, *a.g.e.*, VIII/164.

¹²⁴ Sultan Nazım Muhammed, *Ana Çizgileriyle İslam (Nevevi Kırk Hadis Şerhi)*, Guraba Yay., s. 110

¹²⁵ Müslim, Birr, 14; Tirmizi, Zühd, 52; Darimi, Buyu', 2; el-Meydânî, *a.g.e.*, 97. md., I/27.

حَفِظْتُ مِنْهُ: دَعِ مَا يَرِيئُكَ إِلَى مَا يُرِيئُكَ، فَإِنَّ الصِّدْقَ طَمَأْنِينَةٌ، وَالْكَذِبَ رِيْبَةٌ

Resulullah'tan (s.a.v) "Sana şüpheler veren şeyi terk et, emin olduğun şeye ulaşınca kadar git. Zira sıdk (doğruluk) kalbin tatmin olduğu şeydir, yalan şüphedir."¹²⁶

Hadiste geçen rîbe, nefsin huzursuzluğu ve ızdırabı yani kararsızlığıdır. Öyleyse bir işin, kalbi şekkte bırakacak mahiyette olması kalbte sıkıntıya sebep olur, işin sahih ve sâdik olması da kalbte itminan ve huzura sebep olur. Müçtehitler ve onların mukallidleri, hükümlerini (nefsülemr'e göre değil) kendilerine zâhir olan delillere göre verirler. Bundan dolayı fetvâdan sonra verâ sahiplerine, bir de: "Onlar sana fetvâ vermiş de olsa kalbine de danış" denir. Çünkü günahın kalbte hâsıl ettiği titremeler vardır. Meşelâ, (dâvâ sonunda haklı çıkıp, ihtilafı) malı kabzedenden kimse, içinde bir titreme duyuyorsa Allâh'tan korkması gerekir. O malı, zâhirî delillerle kendisine hükmeden ülemânın fetvâsına dayanarak helal addetmemelidir. Çünkü onları fetvâyı öyle vermeye zorlayan bir kısım zarûri kayıtlar, tahminler vardır. Şüpheleri aşmak ve çekinmek dindârların hâli ve âhîret yolcularının âdetidir.¹²⁷

2.3.18. سُقَطٌ فِي يَدِهِ

“Pişman Oldu.”¹²⁸

Bu terkip pişmanlık mânasında kullanılmıştır. Ebû Kaâsım Zeccâci (ö. 340): سُقَطٌ فِي يَدِهِ ifâdesi Kur’andan önce işitilmemiştir. Bu türden bir nazmı bilmiyorlardı ve onların şiirlerinde yer almıyordu. Burada özellikle elin zikredilmesi pişmanlık içindir. İnsan pişman olunca elini ısırır, bir özlemi ve kaybedişi ifâde eder. Kur’an-ı Kerimdeki diğer ifâdelerde de bunu görmekteyiz.¹²⁹

وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يُقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا

¹²⁶ Tirmizî, Kıyâmet, 61; Nesâi, Eşribe, 50; Canan, *a.g.e.*, X/9.

¹²⁷ Canan, *a.g.e.*, X/9-14

¹²⁸ A’raf, 7/149; el-Meydânî, *a.g.e.*, 1774. md., I/330; el-İsfehani, *el-Mufredât*, s. 415.

¹²⁹ Musa Şerif, *Mu’cemu’l-Mustalahat*, s. 116.

Ve o gün, Zâlim ellerini ısıtır: “Keşke resûlle beraber (Allâh’a giden) bir yol edinseydim” der.¹³⁰

وَأَحِيطَ بِشَمْرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَى مَا أَنْعَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَيَعُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ
بِرَبِّي أَحَدًا

O kimsenin ürünleri ihâta edildi (mahvedildi). Ve çardakları, (bahçenin) üzerine yıkılmış hâldeydi. Orada sarfettiği (emek ve para) için ellerini (avuçlarını) ovuşturuyor ve “Keşke ben, Rabbime hiçbir şeyle şirk koşmasaydım.” diyordu.¹³¹

يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ: el-Meydânî bu ifâdenin kaybettiği şeye üzülen kimse için meşelleştğini ifade eder.¹³²

وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ

“ Ne zaman ki, ellerine kırağı düştü (pişman oldular) ve kendilerinin sapmış olduklarını gördüler, işte o zaman Şâyet Rabbimiz bize merhamet etmez ve bizi bağışlamazsa biz hüsrana uğrayanlardan oluruz.”¹³³

Bu konuda en güzel sözün şu olduğu söylenir: Bu terkibin aslı سَقَطَ النَّدِيمُ فِي يَدِهِ şeklinde. Sonra النَّدِيمُ hazf olmuş, meçhul fiile tahvil edilmiş ve zarfa isnat edilmiştir.¹³⁴

Bu cümle isti’âre, kinâye veya temsil tarikiyle şiddetli pişmanlık ifâde eden bir tabirdir. Bir insan bir işe pişman olup aciz duruma düştüğü vakit denilir. Bunun pişmanlık veya aşırı pişmanlık ifâde ettiği, bütün dil bilginlerinin üzerinde görüş birliğine vardığı bir husus olmakla beraber, tahlilinde ve ne gibi anlam ilişkilerinden dolayı bu mânâyı ifâde ettiği meselesinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve birçok vecihler zikredilmiştir ki, biz bunlardan önemli olan bir kaçını dile getirmekle yetineceğiz:

¹³⁰ Furkan, 25/27.

¹³¹ Kehf, 18/42.

¹³² el-Meydânî, *a.g.e.*, 4747. md., II/344.

¹³³ A’raf, 7/49.

¹³⁴ Musa Şerif, *a.g.e.*, s. 116.

1- Pişmanlık duyan kimse üzüntüsünden parmağını ısırır veya başını eğip çenesini iki elinin arasına alarak düşünür. Bu şekilde sanki o insan bütün pişmanlığı ile eline düşmüştür, eli de düşülen yer durumuna gelmiştir, meskûtun fih olmuştur. Böylece -سُقَطَ- mechul fiilinin tahtinde müstetir olarak "هُوَ" zamiriyle, aynı fiilin masdarı olan "sukut"a isnad olunarak veya فِي أَيِّدِيهِمْ mef'ûlun fihi - سُقَطَ - mechûl fiilinin nâib-i fâili olarak ellerini ısırıldılar anlamıyla aşırı pişmanlıktan kinaye yapılmış demektir.

2- Araplar فِي يَدِهِ مَ كَرُوهُ حَصَلَ فِي يَدِهِ مَ derler. Bu şekilde kalbdeki bir hoşnutsuzluğu sanki el üzerinde veya avuç içinde olmuş gibi tasvir ederler ki, burada "yed" kelimesi kalb veya ruhtan mecazdır. Bunun gibi فِي أَيِّدِيهِمْ سُقَطَ ifâdesinde de "yed" nefis mânâsına mecaz ve سُقَطَ fiilinin nâibi faâili de tahtinde müstetir olan ve نَدِمَ mahzûf fiiline râci olan bir "hüve" zamîri olarak bu cümle, isti'âre bi'l-kinâye veya temsiliyye suretiyle فِي أَنفُسِهِمْ سُقَطَ النَّدَمُ "Gönüllerine pişmanlık düşürüldü." demek olur.

3- "Kırağı düştü, kırağılandı" mânâsını ifâde edebilir. Bundan dolayı "karlandık, üzerimize kar yağdı" mânâsına تُلِحْنَا denildiği gibi, "ellerine kırağı düştü" demek olur. Kırağı hem soğukla ilgili hem de az bir sıcaklık ile derhâl eriyiveren bir şey olduğundan, eline kırağı düşen insan hem üzülmüş, hem de eline bir şey geçmemiş demektir. Bu bakımdan bu deyim, sonunda eline hiçbir şey geçmemiş ve o zamâna kadar yaptıkları boşa gitmiş ve pişman olmuş olanlar hakkında bir darb-ı meşel olmuştur. Ve ilk olarak Kur'ân'da varid olmuş bir meşel olduğu söylenmiştir. Vahîdî'nin naklettiği bu vecih, "Keşşâf" sahibinin tercih ettiği birinci vecihten daha açık ve daha güzeldir. Buna göre âyetin anlamı şu olur: Ne zaman ki, ellerine kırağı düştü ve kendilerinin sapmış olduklarını gördüler, işte o zaman Şâyet Rabb'imiz bize merhamet etmez ve bizi bağışlamazsa biz hüsrana uğrayanlardan oluruz, dediler. Tâhâ Sûresi'nde (âyet 83- 98) verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bu pişmanlık, Hz. Mûsa'nın Tur dağındaki mîkattan döndükten sonra

olmuştur. Fakat burada yaptıkları işlerin bütünüyle pişmanlığa dönüştüğü topluca anlaşılacak için önce zikredilmiştir.¹³⁵

2.3.19. السَّفَرُ قِطْعَةٌ مِنَ الْعَذَابِ.

“Sefer Azaptan Bir Parçadır.”¹³⁶

Ebû Hüreyre (r.a.) anlatıyor: "Resûlullah (a.s.) buyurdular

السَّفَرُ قِطْعَةٌ مِنَ الْعَذَابِ، يَمْنَعُ أَحَدَكُمْ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ وَنَوْمَهُ فَإِذَا قَضَى أَحَدُكُمْ نَهْمَتَهُ فَلْيُعَجِّلْ إِلَى أَهْلِهِ

"Yolculuk azâbtan bir parçadır, herbirinizin yiyeceğine, içeceğine, uykusuna mâni olur. Öyleyse işini bitiren, âilesine dönmede acele etsin."¹³⁷

Yolculukta yürümekten, binmekten muntazam hayatın alışkanlıklarının terkinden hâsıl olan bir kısım meşakkatler ve sıkıntılar vardır. Resûlullâh (s.a.v.) bütün bunları azâb kelimesiyle ifâde etmiştir. Hadisin devamında bu azâb'ın sebebi de kısmen açıklanmaktadır: "Yiyecek, içecek ve uykuya mâni olur." Bir başka rivâyette "... Zîra kişi, yolculuk sırasında yeterince namaz ve oruçla meşgul olamaz" denmiştir. Şüphesiz yolculuk, bu sayılanların aslına mâni olmaz, mükemmel olmasına mâni olur. Nitekim Taberânî'nin bir rivâyetinde: "Uykunun, yemenin, içmenin tadını alamazsınız..." buyurulmuştur.

Resûlullah (s.a.v.), yolculuğun sür'atle yapılıp, bir an önce eve dönülmesini tavsiye etmektedir. İbn Ömer'in bir rivâyetinde, yolculuğun meşakkatine dikkat çekildikten sonra: "Yolculuk azâbından kurtulmanın tek devası vardır, o da sür'atle yol almaktır" buyrulur. Dönüşün çabuk yapılmasına teşvik sadedinde, hadislerde farklı ifâdelere yer verilmiştir. Efendimiz birinde şöyle der: "...Ailesine dönüşte acele etsin, çünkü bunun sevâbı daha fazladır."¹³⁸

¹³⁵ Yazır, *a.g.e.*, IV/13 -136.

¹³⁶ Buhari, Umre, 19; Müslim, İmare, 179; İbn Mace, Menasik, 1; el-Aclûnî, *a.g.e.*, I/518; el-Meydânî, *a.g.e.*, 1750. md., I/344.

¹³⁷ Buhârî, Umre, 19, Cihâd, 136, Et'ime, 30; Müslim, İmâret, 179, Muvatta, İsti'zân, 39; Canan, *a.g.e.*, VIII/35.

¹³⁸ Canan, *a.g.e.*, VIII/35-36.

2.3.20. اِعْقَلْ وَتَوَكَّلْ.

“Bağla, Sonra Tevekkül et!”¹³⁹

Rivâyet edilir ki; bir adam Peygamberimize gelerek, “Ya Rasulallâh, devemi bırakayım, sonra mı Allâh’a tevekkül edeyim?” dedi. Bunun üzerine Nebi (s.a.v.): اِعْقَلْهَا

: “Deveni bağla, sonra tevekkül et.” buyurdu.¹⁴⁰

Bu hadis hakkında Tirmizi ğarib ifâdesini kullanmıştır. Yahya b. Said el-Kattan (ö. 198) nakledilmiştir bu kişi münker bir râvidir. Beyhâkî (ö. 458) ve Ebû Nuaym (ö. 242) Hz. Enes (r.a.) dan rivâyet etmişlerdir. İbn Hibbân (ö. 354) ve Ebû Nuaym aynı şekilde Amr ibn Ümeyye eđ-Dâmirî’den de rivâyet etmişler. et-Taberânî (ö. 360) ise Ebû Hüreyre’den " قَيْدَهَا وَتَوَكَّلْ " lafzıyla rivâyet etmiştir. İşini sağlam ve tedbir almak hakkında vârid olan meşel hâline gelmiştir.¹⁴¹

2.3.21. كُلُّ الصَّيْدِ فِي جَوْفِ الْفَرَا.

“Bütün Bu Avladıklarımızın Eti (Benim Avladığım) Yaban Eşeğinin İçinde Mevcuttur ve Bunun Eti Daha Fazladır.”¹⁴²

جَوْف : Karın, gecenin son üçte biri, bir şeyin içi ve vâdi anlamlarında kullanılır.

الفَرَاء (ج فراء): سَحَابِ vezninde yaban eşeğine denir. Bir görüşe göre yaban eşeğinin gencine denir. Meşelde hemzeden mücerred/ soyutlanmış olarak okunmuştur. Zira meşeller sonu vakfedilerek okunur.¹⁴³

¹³⁹ Tirmizi, Kıyamet, 60; el-Aclûnî, *a.g.e.*, I/162, el-Meydânî, *a.g.e.*, 2473. md., II/26.

¹⁴⁰ Tirmizi, Kıyamet, 60.

¹⁴¹ el-Aclûnî, *a.g.e.*, I/162-163.

¹⁴² el-Aclûnî, *a.g.e.*, II/142, el-Meydânî, *a.g.e.*, 3010 md., II/136.

Bu meşelin menşei hakkında şunlar söylenir: Bir defasında avcılar¹⁴⁴ ava çıkıp kimi tavşan, kimi ceylan gibi hayvanlar avlarlar. Bir avcı da bir yaban eşiği avlar. Başkanlarına götürdüklerinde o kimseler, diğer hayvanları atıp büyük olduğu için yaban eşiğini alırlar ve avı beğenerek bu sözü söyler.¹⁴⁵

el-Meydânî'ye göre sözü söyleyen yaban eşiğini avlayan şahıstır. Yine el-Meydânî'ye göre bu meşeli Hz. Peygamber (s.a.v.) Ebû Süfyan'a söylemiştir. Bu meşel akranlarına nisbetle daha üstün olan kimseler ya da çok olan şeyler için kullanılır. Bu meşel de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in çağındaki meşelleri kullandığına dair bir örnek teşkil eder. Rivâyete göre Ebû Süfyan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzuruna çıkmak için izin ister. Bir süre bekletilir, başkaları onun önüne alınır, sonra kendisine izin verilir. O da huzura varınca Hz. Peygamber'e (s.a.v.) "Celhemeteyn'in¹⁴⁶ taşlarına varıncaya kadar huzuruna kabul ettin de az kalsın bana izin vermeyecektin" diyerek serzenişte bulunur. Hz. Peygamber (s.a.v.), onun gönlünü almak ve onu İslam'a ısındırmak için bu meşeli kullanmıştır.¹⁴⁷

2.3.22. التَّوْبَةُ

“Pişmanlık Tevbedir.”¹⁴⁸

Tevbe, şer'î ıstılahta, çirkinliği sebebiyle günah olan bir ameli terk edip, yaptığına pişman olmak ve bir daha dönmemeye azmetmektir. Günah, şâyet zulüm nev'inden ise, kulun hakkını iâde etmek veya hak sahibinden helallik ve af talep etmektir. Bununla beraber âlimler tevbeyi "pişmanlık, bir daha günah işlememeye azmetmek, gûnahtan uzaklaşmak" gibi değişik şekillerde târif etmiştir. Tevbeyi târifte, bu üçünü birlikte şart koşan da olmuştur. Tevbe ve istiğfâr için günah işlemiş olmak gerekmez. Kulun tevbesi karşısında Allâh'ın sevinmesi, mutlaka affetmek azmini ifâde eder. Hele rivâyette olduğu

---

¹⁴³ el-Cahız, *el-Beyan ve't-Tebyin* (thk. Hasan es-Sendubi), Daru'l-Me'arif, Tunus, 1990, II/13; ez-Zemahşeri, *el-Mustaska*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1397/1977, II/224; el-Firuzabadi, *el-Kamusu'l-Muhit*, Darul-Fikr, Beyrut, 1415/1995, s. 46; Mütercim Asım, *Kamus Tercümesi*, Cemal Efendi Matbaası, İst., 1305, I/74, ez-Zebidi, *Tacu'l-'Arus min Cevahiri'l-Kamus*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1414/1994, I/209.

¹⁴⁴ el-Meydânî'ye göre bunlar üç kişidir. Bkz. *a.g.e.*, 3010. md., II/136.

¹⁴⁵ ez-Zemahşeri, *el-Mustaska*, II/224; Mütercim Asım, *Kamus Tercümesi*, I/74.

¹⁴⁶ Celheme (veya Cülhüme bir vadi ağzıdır. Bir görüşe göre onun iki yanıdır. ج / Cim harfinin damme ve kesresiyle rivâyet edilmiştir. Yine belirtildiğine göre bu kelime bu hadisten başka yerde kullanılmamıştır. bkz. el-Firuzabadi, *a.g.e.*, s. 982.

¹⁴⁷ el-Aclûnî, *a.g.e.*, II/142, İbnu'l-Esir, *en-Nihaye*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, I/280.

¹⁴⁸ İbn Mace, *Zühd*, 30; Ahmed, *el-Musned*, I/386, 433; el-Meydânî, *a.g.e.*, 4246. md., II/341.

gibi, bu ilâhî sevinç, bir insanın duyduğu "delice sevinç"le ifâde edilmişse, bu tevbeyle teşvikte, tevbenin makbuliyetini ifâdede belîğ bir üslup, mukni bir metod olmaktadır.¹⁴⁹

2.3.23. أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا.

“Yer, Bütün Otların Boy Vermesiyle Güzelliğini Ortaya Koymaya Başladı.”¹⁵⁰

الأرضُ : Yer, yeryüzü, zemin, dünya demektir. Arz kelimesi Kur'an'da 461 yerde zikredilir. زَخَرَ: Fiil olarak bitkinin büyümesi, otların boy atması mânasına gelir. Kur'an-ı Kerim'de إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا (Öyleki yer, güzelliğini takınıp süslendiğinde)¹⁵¹ şeklinde زَخْرَفَ rubai isim olarak kullanılmıştır. الزُّخْرُفُ: Süslenmiş zinet ve altın madeni mânasına gelmektedir.¹⁵²

Bu meşel, ilgili âyette bu dünyadaki görünürde başarılarına bakıp, ahireti bütünüyle unutanlara bir uyarı anlamı taşır. Bu tipler, ekinlerinin olgun ve bereketli olduğunu, onu biçebileceklerini ve hasat sonu mutlu olacaklarını zanneden toprak sahiplerine benzetilmiştir. Bu toprak sahipleri olgun ürünlerinin yakında tadına bakabileceklerinden emin biçimde, Allâh'ın ürünlerini ve büyük umutlarını tahrib edici emrinin farkında değildirler. Tıpkı bunun gibi ahiret hayatı için hazırlık yapmayanlar bu dünya lezzetleri uğruna irtikâb ettiklerinin karşılığını öte dünyada bir felâket olarak bulacaklardır. Tıpkı hasâdından emin olunan olgun ürünün aniden bir felakete düçar oluvermesi gibi...¹⁵³

Yunus Suresi 24. âyet in meali şöyledir: "Dünya hayatının durumu (örneği) sadece semâdan indirdiğimiz, böylece yeryüzünde, insanların ve hayvanların yediği, arzın bitkileri ile karışan su gibidir. Hatta yeryüzü onun güzelliğini alıp güzelleştiği zaman onun sahibi, ona, kendilerinin kâdir (muktedir) olduğunu zannetti. Ona emrimiz gece veya gündüz geldi ve böylece onu hasat ettik (kökünden kopardık). Sanki dün hiç olmamış (zenginleşmemiş)

¹⁴⁹ Canan, *a.g.e.*, IV/495 -497.

¹⁵⁰ el-Meydânî *a.g.e.*, 122. md., I/31; Yunus, 10/24.

¹⁵¹ Yunus, 10/24.

¹⁵² el-Isfehâni, *el-Mufredat*, s. 379.

¹⁵³ Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'an* (tr. Heyet), İnsan Yay., İst., 1996, II/305.

gibi oldu. İşte böylece âyetleri tefekkür eden bir kavim için ayrı ayrı açıklıyoruz. "Tazelik ve yeşilliğinden sonra orayı kurutuveririz."

Zevâlınden sonra işler de böyledir; sanki hiç olmamış gibi olur. Bu sebeptendir ki bir hadîste şöyle buyrulur: Dünya halkının en çok nîmete kavuşmuş olanı getirilir, cehenneme bir kere daldırılır ve kendisine: Hiç hayır gördün mü, sana hiç nimet uğradı mı? diye sorulur da; hayır, der. Dünyada insanların en şiddetli azâba dûcâr olanı getirilir ve bir kere nimete daldırılır, sonra kendisine: Hiç bir sıkıntı ve yoksulluk gördün mü? diye sorulur ve o da; hayır, der. Allâh Teâlâ helak olanlardan haber vererek şöyle buyurur: "Oldukları yerde diz üstü çöktüler. Sanki orada hiç yaşamamışlardı."¹⁵⁴

2.3.24. . أَلْبَطْنُ شَرٌّ وَعَاءٌ صِفْرًا، وَشَرٌّ وَعَاءٌ مَلَأَنَ .

“Mide, Dolu ve Boş Kapların En Kötüsüdür.”¹⁵⁵

Mikdâm İbn Ma'dikerib (r.a.) anlatıyor: "Resûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: "Âdemoğlu, mideden daha şerli bir kap dolduramaz. Âdemoğluna belini doğrultacak birkaç lokmacık yeterlidir."¹⁵⁶

Burada mide, öncelikle bir kaba ve içerisine bir şeyler konan zarfa benzetilmekte, böylece değer itibariyle düşünülmektedir. Zira kab ve zarf, gaye değil vâsıtadırlar. Kendi zatları sebebiyle değil, içerlerine konan şeyler sebebiyle kıymet taşırlar. Öyle ise onlar değil, içlerine konan şeyler asıldır. Hadis, mideyi ayrıca "şerli" sıfatıyla tavsif ederek ikinci bir tevhîn'e (değerden düşürmeye) tabi tutmaktadır. Yani sıradan bir kap değil, zarar veren, şer getiren bir kap. Mideyi çok doldurmanın dînî, tıbbî zararları var, zamansız doldurmanın zararları var, haram doldurmanın zararları var, muvazenesiz, kalitesiz... doldurmanın zararları var. Münâvî (ö. 1031) der ki: "Midenin dolması din ve dünyanın fesadına sebep olur... Çünkü kapların dolması, dünyaya gösterilen tamah ve hırstan hâli olmaz. Her ikisi de fâili için zararlıdır. Ayrıca tokluk, insanı kötü yerlere düşürür ve sahibini haktan uzaklaştırır. Tenbellik galebe çalar, ibadetten alıkoyar. İçerisinde fuzûlî maddeler artar, gadâbı, şehveti artar, hırsı çoğalır, ihtiyacından fazlasını talep etmeye

¹⁵⁴ Hûd, 11/94-95; Muhammed Ali es-Sabuni, *Muhtasarı Tefsir-i İbni Kesir*, Mektebetu'l Asriyye, Beyrut, 2012, I/152.

¹⁵⁵ Tirmizi, Zühd,47; İbn Mace, Etime, 50;Ahmed b. Hanbel, IV/132, el-Meydânî, *a.g.e.*, 541. md., I/107.

¹⁵⁶ Tirmizi, Zühd 47; İbn Mâce, Et'ime 50; Ahmed b. Hanbel, IV/132.

sevkeder. Tokluk nefiste şeytani celbeden bir nehirdir, açlık ise ruhta, melekleri celbeden bir nehirdir..."¹⁵⁷

2.3.25. بَخٍ بَخٍ سَاقٍ بِخَلْخَالٍ .

“Halhallı Bir Ayak Ne Güzel, Ne hoş!”¹⁵⁸

Sanki şöyle denilmek istenmiştir. Bu görülen şey ne güzel. بَخٍ kelimesi güzel bir şey hakkında beğeni ifâde eden bir kelimedir. Olan bir vakîânın kemâline işaret eder. Buradaki بَاءِ , الِ , مَعَ , الِ , بَاءِ mânasındadır. Böylelikle güzelliğin yanında beğeni de ifâde eder.

Hadislerde بَخٍ , بَخٍ , بَخٍ : "ne hoş, çok güzel, ne güzel, aferin çok iyi" mânalarına gelen ifâdeler kullanılmıştır.¹⁵⁹ Bu kelimenin kullanıldığı bir hadisi örnek olarak verelim:

بَخٍ بَخٍ خَمْسٌ مَا أَثْقَلَهُنَّ فِي الْمِيزَانِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَالْوَلَدُ الصَّالِحُ يُتَوَفَّى لِلْمَرْءِ الْمُسْلِمِ
فِيحْتَسِبُهُ

Rasûlullâh (s.av.) şöyle buyurdu: “Beş şey ne güzeldir! Mizanda ne kadar ağırdır! Onlar Lâilâhe illallâh, Allâhuekber, elhamdülillah kelimeleri ve müslümân bir kimsenin, sâlih olan evladının vefâtına sabretmesidir.¹⁶⁰ Bu hadisi Ahmed b. Hanbel *el-Musned*'inde tahriç etmiş, râvileri hakkında sika demiştir. Hâkim de isnadı sahih demiştir.¹⁶¹

2.3.26. اتَّقِ شَرَّ مَنْ أَحْسَنْتَ إِلَيْهِ .

“İyilik yaptığın kişinin şerrinden sakın.”¹⁶²

¹⁵⁷ Canan, *a.g.e.*, XI/131-133.

¹⁵⁸ el-Meydânî, *a.g.e.*, 566. md., I/110.

¹⁵⁹ Buhari, Eşribe, 13; Müslim, Zekât, 42; Ebu Davut, Tahare, 64; Tirmizi, Zühd, 39; Darimi, Vuğu, 115; Ahmed, IV/237.

¹⁶⁰ Ahmed, V/245.

¹⁶¹ Muhammed Zekeriyya Kandehevî, *Feğailu'l-A'mal* (trc.Hayri Demirci), Gölstan Neşriyat, İst., 2013, s. 538.

¹⁶² el-Aclûnî, *a.g.e.*, I/52, el-Meydânî, *a.g.e.*, md. 736, I, 145.

Bu söz önceki seleflerin sözüne benziyor. Amr b. el-Âla bazı arkadaşlarına seslenerek; Alçak tabiatlı kimselere iyilik ettiğinde onlardan gelecek tehlikelerden sakınacak kerimlerden ol.¹⁶³

Örnek meşele benzeyen diğer bir meşeli Araplar daha çok kullanmışlardır: "سَمِّنْ كَلْبَكَ". "Besle köpeğini, yesin seni."¹⁶⁴ Bu meşeli buraya almamızın sebebi halk arasında hadis olarak dolaşan veya dini bir kimliğe bürünen sözlere dikkat çekmektir.

2.3.27. . مَاتِيَهُ مِنْ قَوْمِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ

“Mûsa (a.s.) Kavminden Daha Şaşkın.”¹⁶⁵

Kur'an-ı Kerim'de bu meşele kaynak olan ifade şu şekilde geçmektedir:

قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ

“Muhakkak ki orası kırk yıl onlara haram kılınmıştır; yeryüzünde şaşkın olarak dolaşacaklar. Artık sen fasıklar topluluğu için üzülme!”¹⁶⁶

Şu kara yerde Tih içinde nereye gittiklerini bilemeyecek, açıkta vatansız, şaşırmış ve serser, serseri olarak dolaşacaklardır. Bu hüküm, hürriyetlerini kötüye kullanan, peygamberlerini dinlemeyen o sapıklar hakkında Hak Teâlâ'nın kötü bir cezasıdır. تَاهَ يَتِيهُ وَيَتُوهُ تَيْهًا وَتَيْهًا وَتُوهُهَا : Şaşırıp son derece hayrette kalmak; isim olarak içinden çıkılmaz, yol bulunmaz ova, çöl demektir. Bunun için İsrailoğulları'nın mahkûm oldukları bu çöle "Sahray-ı Tih" (Tih çölü) denilmiştir. Mûsa ve Harun Tih'te "يَتِيهُونَ" (azâb ve ceza içinde) değildiler. Fakat çölde yine İsrailoğulları'nın başında bulunuyorlardı. Hatta

¹⁶³ el-Aclûnî, a.g.e., I/53.

¹⁶⁴ el-Meydânî, a.g.e., 736. md., I/145.

¹⁶⁵ Mâide, 5/26; el-Meydânî, a.g.e., 766. md., I/150.

¹⁶⁶ Mâide, 5/26.

Allâh'ın ismi ve sıfatı anlamında şu örnek verilebilir:

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ

“Böyledir. Çünkü Allâh, hakkın ta kendisidir. O'nun dışındaki taptıkları ise bâtılın ta kendisidir. Gerçek şu ki Allâh, evet O, uludur, büyüktür.”¹⁷⁵

Başka bir âyette ise hakkın ve bâtılın mücadelesi şöyle anlatılır:

بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمْ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ

“Bilakis biz, hakkı bâtılın tepesine bindiririz de o, bâtılın işini bitirir. Bir de bakarsınız ki, bâtıl yok olup gitmiştir. Yakıştırdığımız sıfatlardan dolayı yazıklar olsun size!”¹⁷⁶

Hak ve bâtıl kıyaslamasında Seyyid Kutup tefsirinde şu ifâdelere yer verir:

"De ki; Hak geldi, bâtıl yok oldu. Zaten bâtıl yok olmaya mahkûmdur." Bu pekiştirici ifâde ile sunulan ve Allâh katında kesin olan bir gerçektir. İlk bakışta bâtılın bir sağlamlığı ve gücü olduğu tahmin edilse de, aslında bâtıl şişer, kabarrır, sonra da patlayıp söner. Çünkü bâtıl asılsızdır, bir gerçeğe dayanmaz. Bu nedenle göz boyamaya çalışır, kendisini ulu, büyük, kocaman ve sağlam olarak gösterir. Çok cansız ve zayıftır. Hemencecik kırılır, bozulur yok olur. Kupkuru ot alevi gibidir. Birden göklere yükselir. Sonra hemen söner. Kül olur gider. Hâlbuki alevin kor hâline geleni ısıtır, fayda verir ve kalıcıdır. Bâtıl, suyun üzerindeki köpük gibidir. Yok, olur gider. Su ise kalıcıdır. Allâh'tan daha fazla antlaşmasına bağlı kim olabilir? Kim Allâh'tan daha doğru sözlü olabilir?¹⁷⁷

2.3.29. خَيْرُ الرِّزْقِ مَا يَكْفِي، وَخَيْرُ الذِّكْرِ الْخَفِيُّ

“Rızıkların En Hayırlısı Yeterli Olan, Zikrin En Hayırlısı Gizli Olandır.”¹⁷⁸

¹⁷⁵ Hac, 22/62.

¹⁷⁶ Enbiya, 21/18.

¹⁷⁷ Seyyid Kutup, *Fi zılâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şuruk, Beyrut- Kahire, 1986, IX/320.

¹⁷⁸ el-Aclûnî, *a.g.e.*, n. 1250, I/449; el-Meydânî, *a.g.e.*, 1329. md., I/247.

Ebû Ya'la, el-'Askeri, İbn Hibban, Sa'd b. Ebi Vakkas'tan merfu olarak bu meşel hâline gelen hadisi rivâyet etmişlerdir. Fakat İmam Nevevî Fetevâ'sında böyle bir rivâyetin sabit olmadığını söyler. İmam Ahmed, ez-Zühd adlı eserinde Ziyâd b. Cebir'den

حَيْرُ الرَّزْقِ الْكَفَافِ şeklinde mürsel olarak rivâyet etmiştir.¹⁷⁹ Sahih-i Müslim'de ise

rivâyet şöyledir:

Ebû Hüreyre (r.a.) anlatıyor: "Resûlullah (s.a.v.) şöyle duâ ederdi:

اللَّهُمَّ اجْعَلْ رِزْقَ آلِ مُحَمَّدٍ قُوتاً وَفِي أُخْرَى كَفَافاً

"Allâh'ım! Âl-i Muhammed'in rızkını belini doğrultacak kadar ver -Bir diğer rivâyette- "yetecek kadar ver" buyurmuştur."¹⁸⁰

الْكَفَافُ "zaruri ihtiyaçların giderilmesi" mânasındadır.¹⁸¹

Tasavvuf ehli zikri iki kısma ayırmışlardır. Biri dille yapılan, diğeri kalple yapılandır. Kalple yapılan zikir dille yapılan zikirden daha üstündür. O, murâkabe ve kalbin düşünmesidir. İşte "Bir vakit düşünmek yetmiş senelik ibadetten efdaldır" hadisinde de bu kastedilmiştir.¹⁸²

2.3.30. الرَّفِيقَ قَبْلَ الطَّرِيقِ.

"Yoldan Önce Yol Arkadaşı Gerek."¹⁸³

Bu rivâyetin aslı الْجَارِ قَبْلَ الدَّارِ, الرَّفِيقَ قَبْلَ الطَّرِيقِ, الرَّادُ قَبْلَ الرَّحِيلِ bu şekilde meşhur olmuştur. El-Hâtib, *el-Cami'* adlı eserinde Hz. Ali ve Râfi b. Hadic'den zayıf senetlerde rivâyet etmiştir.¹⁸⁴

¹⁷⁹ el-Aclûnî, *a.g.e.*, n.1250, I/449.

¹⁸⁰ Buhârî, Rikâk 17; Müslim, Zekât 126; Tirmizî, Zühd, 38.

¹⁸¹ Canan, *a.g.e.*, VII/443.

¹⁸² Kandelevi, *a.g.e.*, s. 394'te geçen hadis hakkında bkz. el-Aclûnî, *a.g.e.*, n. 1250, I/449.

¹⁸³ el-Aclûnî, *a.g.e.*, n. 1051I/378; el-Meydânî, *a.g.e.*, 1609. md., I/303.

¹⁸⁴ el-Aclûnî, *a.g.e.*, n. 1051, I/378.

Bir diğerk rivâyettede التَّمَسُّو الرِّفِيقَ قَبْلَ الطَّرِيقِ ifadesi vardır. Taberâni *el-Kebir*'inde ve İbn Ebi Hayseme, el-‘Askeri *Emsâl* adlı kitaplarında ve Hatib el-Cami’ eserinde Râfi b. Hadic’ten merfu olarak bu hadisi rivâyet etmiştir. Onun senesinde metrukluk vardır. Fakat diğerk rivâyetlerin şahitliğı ve içeriğı, bu zayıf hadisi hasenlik derecesine yükseltmektedir.¹⁸⁵

2.3.31. الصَّمْتُ حُكْمٌ وَقَلِيلٌ فَاعِلُهُ

“Susmak Hikmettir, Onu Yapan İse Azdır.”¹⁸⁶

Burdaki الحُكْمُ hikmet mânasındadır. Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulur:

يَايَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا

"Ey Yahya! Kitab'a vargücünle sarıl! Daha çocuk iken ona hikmet verdik."¹⁸⁷

الحِكْمَةُ: Beşeriyetin gücü oranınca varlığın mahiyeti hakkında eşyanın hakikatını anlama ilmidir. Hikmetin birçok tarifleri yapılmış ve üç farklı anlamda kullanılmış; icat, ilim ve fiiller. İbni Abbas (r.a.) Kur’anda hikmet, helal ve haramın öğrenilmesidir. Hikmet lugatta amelle beraber ilimdir. Yine denilmiştir ki: Hakka muvafık olan her türlü kelâmdır. Boş sözden korunmuş akla uygun olan her kelâmdır.¹⁸⁸

Lokman (a.s.) birgün Davut (a.s.) yanına gider bir şeyler yaptığını görür tam soracağı zaman susar ve kendi kendine “Susmak hikmettir.” der. Davut (a.s.) zırhı tamamlar, ayağı kalkar ve zırhı giyer akabinde “Ne güzel bir harp aleti.” der. Bunun üzerine ne yaptığını öğrenen Lokman (a.s.) bu meşel hâline gelen sözünü söyler: “الصَّمْتُ حُكْمٌ وَقَلِيلٌ فَاعِلُهُ”,

¹⁸⁵ el-Aclûnî, *a.g.e.*, n. 531, I/203.

¹⁸⁶ el-Aclûnî, *a.g.e.*, n. 1623, II/35; el-Meydânî, *a.g.e.*, 2119. md., I/402.

¹⁸⁷ Meryem, 19/12.

¹⁸⁸ el-Curcânî, *Kitabu-t-Ta'rifat*, s. 155.

“Susmak hikmettir ve onu yapan azdır.”¹⁸⁹ Bu meşel hâline gelmiş sözü, Beyhaki, Enes'ten (r.a.) merfu bir senetle zayıf olarak rivâyet etmiştir. Doğru olan bu söz mevkuf olarak Lokman Hekim'e ait olmalıdır.¹⁹⁰

2.3.32. عَلَّقَ سَوْطَكَ حَيْثُ يَرَاهُ أَهْلَكَ.

“Ailenin Göreceği Yere Sapanı As.”¹⁹¹

Aileni korkutmak ve onlardan ğafil olmaman için onları korkut ve onları kötülüklerden alıkoy mânasına gelir.¹⁹²

Bu hadisi hasen bir senetle Taberâni İbn Abbas'tan rivâyet etmiştir. Bezzâr (ö.292) ise farklı bir lafızla “Hizmetçinin göreceği yere sapanı as.” Buhari (ö.256) Edebü'l Müfret'te zayıf bir senetle İbn Ebi Leyla (ö. 148) dan aynı lafızla rivâyet eder.

İbn Abbas (r.a.)'dan gelen rivâyette Peygamberimiz (s.a.v.), evlerimize sopa asmamızı emretti.¹⁹³ Yine aynı râviden “Ailenizin göreceği yere sapanızı asın! Çünkü o onlar için edebtir.”¹⁹⁴ Buradaki ifâdeye baktığımızda bunu ehlinize veya hizmetçinize vurun anlamında deĝil de sadece onları uyarma amacı gözetilmektedir.

2.3.33. فِي كُلِّ شَجَرٍ نَارٌ، وَأَسْتَمَجَدَ الْمَرْحُ وَالْعَفَارُ.

“Her Ağaçta Ateş Vardır. Ama Merh ve Afar Ağaçlarında Daha Çoktur.”¹⁹⁵

المَرْحُ "Merh " ile العَفَارُ " Afâr" iki ağaçtır ki, ikisi de yemyeşil, suları damlarken merh çakmak yerinde ‘Afâre sürtülmek suretiyle ateş çıkarılır, bedevîlerce bilinmektedir. Bunun

¹⁸⁹ el-Meydânî, *a.g.e.*, 1609. md., I/303.

¹⁹⁰ el-Aclûnî, *a.g.e.*, n.1623, II/35.

¹⁹¹ el-Aclûnî, *a.g.e.*, n.1742, II/74; el-Meydânî, *a.g.e.*, md. 2486.

¹⁹² el-Meydânî, *a.g.e.*, md. 2486., II/38.

¹⁹³ Buhari, *el-Edebu'l-Mufred/Müslüman Ferdin Edeb ve Ahlakı* (tr. Ramazan Sönmez), Konevi Yay., Konya, 2014, md. 1229, s. 360.

¹⁹⁴ Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, el-Mektebetu'l-İslami, Beyrut, 1972, Bab n. 17963.

¹⁹⁵ Yasin, 36/80, el-Meydânî, *a.g.e.*, 2752. md.,II/74.

birini erkek, birini dişi yerinde de varsaymışlardır. Bununla beraber *فِي كُلِّ شَجَرٍ نَارٌ*,
وَاسْتَمَجَدَ الْمَرْحُ وَالْعَفَّارُ "Her ağaçta bir ateş vardır. Fakat merh ile 'Afâr bol bulmuştur" diye bir
meşel vardır. Bu bakımdan bazı tefsirciler demişlerdir ki, ağaçtan maksat cinstir. Merh ve
'Afâr misal yoluyla anılmıştır. Ancak burada dikkate değer nokta şudur ki, bundan maksat
ağaçtaki odun veya kömürü göstermek değil, sürtme ve temas ile yeşil ağaçtan meydana
gelen hararet ve tutuşmayı anlatmaktır. Bu ise şimdi bildiğimize göre bir elektrik olayıdır.
Demek ki bu şekilde âyet elektriğe işaret etmiş ve bu işaretten "ol" emrini anlamaya
zihinleri yaklaştırmak için bir misal de verilmiş oluyor. Siz ondan çakıp çakıp hemen
tutuşturuyorsunuz. Yani bilfiil deneyle bildiğiniz şüphesiz bir ateş. Demek ki sırf teorik
akıl ile bilinemeyecek gerçekler deneyle ortaya çıkar.¹⁹⁶

Kudretiyle sizin için, yeşil ağaçtan, ağacı yakacak ateşi çıkaran odur. İstedğini
yapmak O'nun için imkânsız değildir. Çürümüş kemikleri diriltip yeniden yaratmaktan âciz
değildir. Ebû Hayyân şöyle der: Burada Yüce Allâh onlara, insanın meniden ya-
ratılmasından daha harikûlâde bir olayı anlattı ki bu olay da, bir şeyi zıddından ortaya
çıkarmaktır. Bu, benzersiz ve eşsiz bir olaydır ki bu da yeşil bir şeyden ateş çıkarmaktır.
Suyu görmez misin? O, ateşi söndürüyor. Bununla birlikte ateş, su ihtiva eden yeşil şeyden
çıkıyor. Bedeviler Merh ve Ufar denilen iki tür ağacı birbirine sürterek ateş çıkarırlardı.
Arapların şöyle bir darb-ı meşeli vardır:

فِي كُلِّ شَجَرٍ نَارٌ، وَاسْتَمَجَدَ الْمَرْحُ وَالْعَفَّارُ

“Her şeyde ateş vardır ama Merh ve 'Afâr'da daha çoktur.” Şu beyti söyleyen ne
güzel söylemiştir:

İki zıddı bir arada toplamak, Allâh'ın kudretinin sırlarındandır. İşte bulut, onda hem
su var, hem de ateş. Siz de o ağaçtan ateş çıkarıyorsunuz.¹⁹⁷ Bu meşel, Arab emşâlinde
yararlanmanın âyetleri daha iyi anlamaya vesile olacağına bir örnektir. Kur'an'ın indiği
toplumun coğrafyasını, kültürünü, edebiyatını tanımak Kur'an kavramlarını ve Kur'an'da
kullanılan kelime kalıplarını daha iyi anlaşılabilmesini sağlayacaktır.

¹⁹⁶ Yazır , a.g.e.,VI/425-426.

¹⁹⁷ es -Sabuni, *Safvetu't-Tefâsir*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1433, II/1020, 1021.

Bu meşel bir şeyi diğer birşeye faziletçe üstün olduğunu ifâde etmede kullanılır. Ebû Ziyâd derki: Özellikle Merh ağacı diğerlerine göre tutuşmada daha süratlidir. Ormanlarda bu ağaç rüzgârın da etkisiyle sürtündüğünde alev alma özelliği çoktur bazen bütün vâdi yanıp kül olabilir.¹⁹⁸

2.3.34. كَمَا تَدِينُ تُدَانُ

“Yaptığının Karşılığını Bulursun.”¹⁹⁹

Kur’an-ı Kerim’de buna benzer kullanımlar vardır. el-Meydânî de şu âyet-i kerîmeyi örnek verir: **بِئْسَ مَا عَوِّقْتُمْ بِهِ وَلَيْسَ صَبْرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ وَإِنْ عَادَ**, “Eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.”²⁰⁰

Diğer benzer âyetlere bakacak olursak:

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا; “Eğer iyilik ederseniz kendinize etmiş, kötülük ederseniz yine kendinize etmiş olursunuz.”²⁰¹

هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ: “İyiliğin karşılığı iyilikten başkası olabilir mi?”

فَمَنْ عَتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا عَتَدَىٰ عَلَيْكُمْ: “Haram ay ile haram ay ve hürmetler

karşılıklıdır. O hâlde kim size saldırırsa –size saldırdığı gibi- siz de ona saldırın.

Allâh’tan sakının ve bilin ki, şüphesiz Allah muttakilerle beraberdir.”²⁰²

2.3.35. لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالٌ

“Her Yerin Bir Sözü Vardır”²⁰³

¹⁹⁸ el-Meydânî, *a.g.e.*, 2752. md., II/74.

¹⁹⁹ Kalem, 68/9; el-Meydânî, *a.g.e.*, 2752. md., II/74.

²⁰⁰ Nahl, 16/126.

²⁰¹ İsrâ, 17/7.

²⁰² Bakara, 2/194.

²⁰³ el-Aclûnî, *a.g.e.*, n. 172, II/172; el-Meydânî, *a.g.e.*, 2752. md., II/75.

İbn Arabî der ki: Burada kastedilen, başka bir şekilde uygun olmayan, her türlü yerinde iş, davranış ve sözlerdir. Bu sözün mânası öyle bir iyilikte güzel söz ve davranışta bulun ki her türlü makâmda senin davranışın güzelliği yâdedilsin.²⁰⁴

Beleğatın tarifi yapılırken; Bir sözün hem fasih hem de durumun gereğine(müktezay-ı hâle) uygun olmasıdır. Burdaki hâl “makâm” olarak da ifâde edilir.²⁰⁵

el-Meydânî bu meşelin benzeri olan şu meşeli de kitabına almıştır. لِكُلِّ دَهْرٍ رِجَالٌ

“Her devrin bir adamı vardır.”²⁰⁶

Bu sözü el-Hâfîb, el-Câmi’de Ebû Derda (r.a.)’dan rivâyet etmiş. Harâid, *el-Mekarim*’inde, İbn Adiy, *el-Kâmil* isimli kitabında Ebû Tufeyl (r.a.)’den mevkuf olarak rivâyet etmiştir.²⁰⁷

2.3.36. أَلْمَدْحُ الذَّبْحُ

“Övmek Boğazlamaktır.”²⁰⁸

el-Meydânî, "Kim övülürse gururlanır. Sanki bu durum onu boğazlamak gibidir. Onu bir türlü zarara uğratmak, boğazlamak gibidir."²⁰⁹ der.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: إِيَّاكُمْ وَالتَّمَادِحَ فَإِنَّهُ الذَّبْحُ

“Övmekten sakının çünkü övmek (övülen şahsı) boğazlamaktır.”²¹⁰

Medih, övmek demektir. Birini övmek, ona kemâl sıfatlarından birini veya birkaçını izafe etmekle olur. İslam telakkisinde her çeşit kemâlin sahibi, kaynağı Allâh'tır. Bu sebeple insanlara kemâl nisbet etmek, kişiyi nankörlüğe, şirke atabilecek ciddi bir tehlikedir. Bu sebeple övmek veya övünmek pek hoş karşılanmamıştır. Kişi mazhar olduğu her çeşit nimet, fazilet ve kemâli Allâh'tan bilmeli, O'na nisbet etmelidir. Bu mânada

²⁰⁴ el-Meydânî, *a.g.e.*, 2752. md., II/74.

²⁰⁵ Bolelli, *Beleğat*, s. 28.

²⁰⁶ el-Aclûnî, *a.g.e.*, n.172, II/172; el-Meydânî, *a.g.e.*, 3423. md., II/202.

²⁰⁷ el-Meydânî, *a.g.e.*, 2752. md., II/75.

²⁰⁸ el-Meydânî, *a.g.e.*, 3885. md., II/284.

²⁰⁹ el-Meydânî, *a.g.e.*, 3885. md., II/284.

²¹⁰ İbn Mace, *Edeb*, 36; Ahmed, VI/92, 93, 98.

nimetin zikir ve beyanı caizdir, bir nevi şükürdür. "Rabbinin nimetini yâd et!"²¹¹ âyeti bir bakıma nimeti yâd etmeyi, söylemeyi emreder. Bu övünme olmuyor, nimet, sahibine nisbet ediliyor. Aksi takdirde nefis "nimet benden" yanılığına bile düşebilir, Allâh'a nisbet edilmesi bu yanılığı önler. Resulullâh, başkasını övmeyi de hoş karşılamamış, zaruret olmadan kişileri yüzlerine karşı övmeyi yasaklamıştır. "Meddâhların yüzüne toprak saçın" buyurmuştur.

Âlimler, medih yasağını kişide olmayan şeylerle yapılan mübalağalı medhe hamletmişler, hatta bazan övgünün kişiyi hayırda ilerlemeye başkalarını bu hayırda ona uymaya teşvik olacağından, müstahsen olacağını söylemişlerdir.²¹²

Bu konuyla ilgili başka hadislerle bakalım:

أَنْتَى رَجُلٌ عَلَى رَجُلٍ عِنْدَ النَّبِيِّ فَقَالَ: وَيْحَكَ فَطَعْتَ عُنُقَ صَاحِبِكَ، قَالَ لَهُ ثَلَاثًا. ثُمَّ قَالَ: مَنْ كَانَ مَادِحًا أَخَاهُ مَحَالَةً، فَلْيُقْتَلْ أَحْسِبُ فَلَانًا، وَاللَّهِ حَسِيْبُهُ، وَلَا أُرْكَبِي عَلَى اللَّهِ أَحَدًا، أَحْسِبُ فَلَانًا كَذَا وَكَذَا، إِنْ كَانَ يَعْلَمُ ذَلِكَ مِنْهُ

Hız. Ebû Bekre (r.a.) anlatıyor: "Bir adam, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yanında bir başkasını medh u sena etmişti.

"Yazık sana! Arkadaşının boynunu kestir" buyurdular ve bunu üç kere tekrar ettiler. Sonra da şu açıklamayı yaptılar:

"Bir kimse kardeşini illa ki övecekse bari: "Falancayı zannederim, ona Allâh kafidir. Ben Allâh'a karşı kimseyi tezkiye etmem (çünkü Allâh herkesi benden iyi bilir). Ondan (böyle bir fazilet) biliyorsa- falanca şöyle şöyledir" desin."

نُقِيَ صَاحِبِكَ فَطَعْتَ عُنُقَهُ: "Arkadaşımı helak ettin." demektir.²¹³

Hız. Ebû Hureyre (r.a.) anlatıyor: أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ أَنْ نَخْتَوِيَ فِي أَفْوَاهِ الْمَدَّاحِينَ التُّرَابَ

"Resulullah (s.a.v.), meddahların ağzına toprak saçmamızı emretti. "Meddah, genellikle insanlardan bir şeyler yemek için onları öven kişidir."²¹⁴

Son iki hadis, yüzlerine karşı insanların övülmesini yasaklamaktadır. Birincide, Resulullah, övmeyi "kardeşinin boynunu kesmek"le tavsif buyuruyor. Şarihler bunu: "Övülen kişi, bundan hoşlanır ve ucbe, gurura düşer. Bu ise helake götüren bir durumdur.

²¹¹ Duha, 93/11.

²¹² Canan, , a.g.e., XV/202.

²¹³ Buhârî, Şehadât 16, Edeb 54, 95; Müslim, Zühd, 65; Ebu Davud, Edeb, 10.

²¹⁴ Tirmizî, Zühd, 55.

Resulullah kişinin manevî yıkımını "boynunu kesmek" diğerk bir hadiste geldiği üzere "sırtını kesmek" şeklinde ifâde etmiştir" diye açıklar. İbnu Battal, ucba (yaptığı amelin yeteceği kanaatine) düşen bir kimsenin meddahın ifâde ettiği mübalağalı olan makâmda olduğu zannına düşüp kendinde bulunmayan bu mevsuf (ve de mevhum) makâma güvenerek ameli ve hayrını artırma gayretini terkedeceğini, böyle bir hâlin o kimse hakkında helak olduğunu söyler. Hz. Ömer "övme kesmedir" demiştir. Şarihler, hadislerde gelen övme yasağını mübalağalı övmeye, övmeyi uzatıp gitmeye hamletmişlerdir. Bu sebeple, ihtiyaç hâlinde kişiyi, yanında, yüzüne karşı övmek caizdir. Yeter ki ifrata, mübalağaya yer verilmesin. Toprak saçmak, çeşitli te'villere menşe olmuştur. "Bu, onu davranışından dolayı tahkir etmektir, tezlil etmektir, ona meddahlığı sebebiyle yüz vermeyin, ihsanda, ikramda bulunmayın; bunlardan mahrum kalsın" demektir. "Ağzından çıkan sözlerin, bu davranışının kötü olduğunu, iyi karşılanmadığını ihsasdır, duyurmadır". Övülmüş olan kimseye de bunda bir hatırlatma vardır: Övgü sebebiyle ucba düşme, duyduğun methiyeler seni tuğyana atmasın, sonun şu toprak olmaktır" mânasında bir hatırlatma. Bazıları da toprak saçmayı "meddaha dilediğini vermek" diye anlamıştır. "Toprak saçmakla, adamı kendinden uzaklaştırmayı, verilecek bahşişlerle dilinden gelecek zararlara karşı ırzını, şerefini korumayı kasetmiş olması da muhtemeldir" der.²¹⁵

2.3.37. الْمُرَاحَةُ تُذْهِبُ الْمَهَابَةَ

“Aşırı Şakalaşma İnsanın Heybetini Giderir.”²¹⁶

المهابة: Heybet (vakar) mânasına gelir. Kişi o durumuyla bilinir ve denilirki heybeti (vakarı) azaldı. Ömer b. Abdülaziz (r.a.) “Şakalaşmaktan sakının çünkü aşırı şakalaşmalar insanı çirkin ve kötü şeylere götürür ve kalbe kin tohumları eker.”²¹⁷ der.

İslam dini, ölçü çerçevesinde kalınmak şartıyla mizah ve şakalaşmaya da yer verir. İslamî ölçüleri korumak kaydıyla yer verilen şaka ve mizah hem dinlendirici olur, hem de insanlar arasında muhabbet ve sevginin artmasına vesile olur. Şakaya yer vermemek

²¹⁵ Canan, *a.g.e.*, XV/206-207.

²¹⁶ el-Meydânî, *a.g.e.*, 3885. md., II/284.

²¹⁷ el-Meydânî, *a.g.e.*, 3885. md., II/284.

ciddiyet olarak ifâde edilirse de, her şeyin fazlası ifrattır ve hoş karşılanmaz. Yani somurtkanlar fazla sevilmez. Çok şaka, azdan daha kötü durumlara sebep olabilir.

Resulullah şaka adabıyla ilgili uyarılarda da bulunmuştur. Mesela şakada yalana yer verilmemelidir. Şaka yoluyla başkası küçük duruma düşürülmemelidir. Ateşle, silahla korkutarak şaka yapılmamalıdır. Şaka caizse de ifrata gidilmemeli, hele hele insanları güldürmek meslek yapılmamalıdır.

Hiz. Ebû Hureyre (r.a.) anlatıyor: "(Ashab'tan bir kısmı): "Ey Allâh'ın Resulü! Sen bize şaka yapıyorsun!" demişlerdi. "Şurası muhakkak ki (şaka da olsa) ben sadece hakkı söylerim!" buyurdular."²¹⁸

Hiz. Enes (r.a.) anlatıyor: "Bir adam Rasulullaha (s.a.v.) gelerek:

"Ey Allâh'ın Resulü! Beni bir deveye bindir!" dedi. Peygamberimiz (s.a.v.) de: "Ben seni devenin yavrusuna bindireceğim!" dedi. Adam:"Ey Allâh'ın Resulü, ben deve yavrusunu ne yapayım (ona binilmez ki!)" deyince Aleyhissalâtu vesselâm:

"Acaba deveyi deveden başka bir mahlûk mu doğurur?" buyurdular."²¹⁹

2.3.38. مَنْ صَدَقَ اللَّهَ نَجَا

“Kim Allâh’a Karşı Doğru Olursa Kurtulur.”²²⁰

"صَدَقَ اللَّه" Allâh’a doğrulukla kavuşmak mânasındadır. Sözü ve ameli onu doğruladı.²²¹ Meşhur anlamıyla Doğrunun yardımcısıdır Hiz. Allah.²²²

Ebû Abdurrahman Abdullah İbn Ömer İbni’l-Hattâb (r.a.)’dan rivâyet edildiğine göre, Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem’i şöyle buyururken dinlediğini söylemiştir:

“Sizden önce yaşayanlardan üç kişi bir yolculuğa çıktılar. Akşam olunca, yatıp uyumak üzere bir mağaraya girdiler. Fakat dağdan kopan bir kaya mağaranın ağzını kapattı. Bunun üzerine birbirlerine:

²¹⁸ Tirmizî, Birr 57.

²¹⁹ Tirmizî, Birr, 57; Ebu Davud, Edeb, 92.

²²⁰ el-Meydânî, a.g.e., 3999. md., II/296.

²²¹ el-Meydânî, a.g.e., 3999. md., II/297.

²²² Yazıcı, a.g.e., s.145.

– Yaptığınız iyilikleri anlatarak Allâh’a duâ etmekten başka sizi bu kayadan hiçbir şey kurtaramaz, dediler.

İçlerinden biri söze başlayarak: “Allâhım! Benim çok yaşlı bir annemle babam vardı. Onlar yemeklerini yemeden çoluk çocuğuma ve hizmetçilerime bir şey yedirip içirmezdim. Birgün hayvanlara yem bulmak üzere evden ayrıldım; onlar uyumadan önce de dönemedim. Eve gelir gelmez hayvanları sağıp sütlerini annemle babama götürdüğümde, baktım ki ikisi de uyumuş. Onları uyandırmak istemediğim gibi, onlardan önce ev hâlkının ve hizmetkârların bir şey yiyip içmesini de uygun görmedim. Süt kabı elimde şafak atana kadar uyanmalarını bekledim. Çocuklar etrafımda açlıktan sızlanıp duruyorlardı. Nihâyet uyanıp sütlerini içtiler.

Rabbim! Şâyet ben bunu senin rızânı kazanmak için yapmışsam, şu kaya sıkıntısını başımızdan al! diye yalvardı. Kaya biraz aralandı; fakat çıkılacak gibi değildi. Diğerleri de güzel amellerini anlatır ve mağaranın ağzını tıkayan kaya iyice açıldı; onlar da çıkıp gittiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Doğrunun yardımcısıdır (Hazreti) Allâh!” (مَنْ صَدَقَ اللَّهَ نَجَا)²²³

2.3.39. مُغَوَّاةٌ وَقَعَ فِيهَا مَنْ حَفَرَ

“Kim Tuzak Kurmak İçin Kuyu Kazarsa Kendisi Ona Düşer.”²²⁴

المغَوَّاةُ ج المَعَاوَايَاتُ: Keler ve Kurt avlamak için kazılıp üzeri örtülen tuzak mânasındadır.

Bu sözün Hz. Ömer’e ait olduğu rivâyet edilir. Her türlü tehlikeli yer için bu kelime kullanılır.

Bu kullanımın benzerlerini Kur’an-ı Kerim’de de görmekteyiz:

إِسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئِ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّةَ الْأُولَىٰ فَلَنْ نَجِدَ لِسُنَّةِ

اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ نَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَحْوِيلًا

²²³ Buhârî, Büyû`, 98, İcâre, 12, Hars ve’l-muzâra’a, 13, Enbiyâ, 53, Edeb, 5; Müslim, Zikir, 100; el-Meydânî, a.g.e., 3999. md., II/297.

²²⁴ el-Aclûnî, a.g.e., n. 2464, II/292; el-Meydânî, a.g.e., 4002. md., II/297.

“Çünkü onlar yeryüzünde büyüklük taşıyor ve kötü tuzaklar kuruyorlardı. Hâlbuki kişi kazdığı kuyuya kendi düşer. Onlar öncekilerin kanunundan (onlara uygulanandan) başkasını mı bekliyorlar? Allâh'ın kanununda asla bir değişme bulamazsın, Allâh'ın kanununda kesinlikle bir sapma da bulamazsın.”²²⁵

2.3.40. أَنْفِقْ بِبِلَالٍ وَلَا تَخْشَ مِنْ ذِي الْعَرْشِ إِفْلَاحًا

“İnfak Et Bilal! Arşın Sahibinin Azaltacağından Korkma.”²²⁶

Bu hadisi Taberani el-Kebir’de, Bezzar el-Müsned’de, Beyhaki, eş-Şuhab’da farklı lafızlarla rivâyet etmişlerdir.²²⁷

Taberâni’nin Abdullah b. Mesud (r.a.)’dan gelen rivâyetinde Peygamberimiz(s.a.v.) Bilal (r.a.)’ın huzuruna gelir ve yanında bir hurma yığını görür. Derki “ Ya Bilal! Bu nedir? Bunun üzerine Bilal (r.a.),”Yâ Rasûlallâh sizin misafirleriniz için ayırdığım hurmalar. Peygamberimiz(s.a.v.) buyurdular ki: Senin için şiddetle kaynayan bir cehennem buharı olmasından korkmuyormusun, İnfak et Ya Bilal! Arşın sahibi olan Allâh’ın azaltacağından korkma!²²⁸

---

²²⁵ Fatır 43.

²²⁶ el-Meydânî, *a.g.e.*, 4248. md., II/341, el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, n. 635, I/238.

²²⁷ el-Aclûnî, *a.g.e.*, n. 635, I/238.

²²⁸ el-Aclûnî, *a.g.e.*, n. 635, I/238, 239.

SONUÇ

Emsallerin oluşumunda yaşamların, tecrübelerin, kültür ve coğrafyanın etkisi bilinen bir gerçektir. Dini inanışlar, insanların toplumsal belleği diyebileceğimiz atasözlerinin oluşumunda bazen doğrudan bazen dolaylı yönden etkilemiştir. Emsaller, atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini değişmez kalıp ve klişeleşmiş özlü sözlere öğüt ve hüküm ifade edecek biçimde yansıtan, lafzı ve anlamı beğenilerek nesilden nesle aktarılan, çoğunlukla asli haline benzeyen halleri açıklamak ve örnekleme amacıyla kullanılan anonim mahiyetteki özdeyiştir. Emsâlin oluşumunda âyet ve hadislerin etkisi de büyük olmuştur. Kaldı ki Kuran-ı Kerim'in Arapça indirilmesi ve ilk muhatapların anlayışına uygun anlam kalıplarıyla hitap etmesi, onun mübin bir kitap olmasının sonucudur.

Kuran-ı Kerim o asra kadar kullanılan anlam kalıplarını kullanmış, bazen o zamâna kadar kullanılmamış yeni anlam kalıplarıyla yeni kavramlar oluşturmuştur. Bu durumu aynı şekilde hadislerde de görmek mümkündür. Rasûlullâh (s.a.v.) yeri geldiği zaman emşâl olarak o an dillerde dolaşan kelime kalıplarını kullanmış, doğru olanları olduğu gibi bırakmış, yanlış ve eksik olanların içini doğru anlamlarla doldurmuştur. Rasûlullâh (s.a.v.)'in "Cevâmi'u'l-Kelîm" özelliği düşünüldüğünde, Hz. Peygamber'in kısa ve özlü anlatım kalıplarını kullanması, sözlerinin kısa zamanda darbı meşel hâline gelecek şekilde halkın diline yerleşmesine yol açmıştır. Rasûlullâh (s.a.v.), bu özlü sözleriyle olaylara sosya-psikolojik bakış açısını göstermiş, insanlara anlayacakları dilden, bilinen örneklerle rehberlik etmiştir. Arap dilinin en başta gelen yazılı metinleri olan âyet ve hadislerdeki bu ifadeler, emşal kitaplarının da ana malzemesini oluşturmuştur.

Âyet ve hadislerle bağlantılı emşâl sayısını tam olarak belirlemek hemen hemen imkânsızdır. Çünkü bunlar içerisinde aynı lafızda olanların yanısıra, aynı manayı yaklaşık lafızlarla ifade edenler de vardır.

Emsallerle ilgili önemli bir külliyyat vardır. Emsâl kitapları içinde belki de en çok bilinen eser olan el-Meydanî'nin *Mecme'u'l-Emşâl* adlı kitabı ekseninde konuya bakıldığında, Kur'an ve Sünnette geçen pek çok meşelin Arap dilinde çok yaygın tarzda kullanıldığı söylenebilir. Bu ifadelerin bazıları ise Arap kültüründe yaygın olarak kullanıldığı için âyet ve hadislerde de yer bulmuştur. Burada örnek olarak seçilen kırk kadar meşel, konuyla ilgili kesin bir fikir verici niteliktedir.

Kur'an'da ve hadislerde emşâli konu edinen ilgili eserlerin daha çok teşbih ağırlıklı örneklere yer verdiği söylenebilir. Halbu ki konu, bundan çok daha kapsamlıdır. Burada verilen örneklerin çoğunlukla kısa meşeller olduğu, âyet ve hadislerle doğrudan irtibatlı olup, darb-ı meşel hâline gelen âyet ve hadislerle ilgili olduğu düşünüldüğünde, konunun değişik yönlerden ele alınmaya müsait son derece kapsamlı bir hüviyet arz ettiği çok daha iyi anlaşılacaktır. Ayrıca farklı dönemlere ait diğer meşel kitapları tarandığında, konuyla ilgili çok daha geniş örneklere ulaşmak elbette mümkündür.

Meşeller, dil ve kültürün yanı sıra dini terminoloji ile de büyük bir irtibat içerisinde. Dolayısıyla Kur'an'ın Arap dilini bütün yönleriyle en güzel şekilde kullandığının en güçlü dellillerinden birisi de meşellerdir. Hadislerin dili de bizzat hayatın içinden, yaşanan bir özelliktedir. Hadislerle benzerlik arz eden meşeller, bu hususta da önemli bir kanıttır. Diğer taraftan meseller, ilgili ayet ve hadislerin doğru bir şekilde anlaşılmasının yanı sıra zihin ve kültür dünyamızın gelişimine de önemli katkılar sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, el-Mektebetu'l-İslami, Beyrut, 1972.
- el-Aclûni, *Keşfu'l-Hafa*, el-Mektebetu'l Asriye, Beyrut, 2006.
- Aksoy, Ö. Asım, *Atasözleri Sözlüğü, Deyimler Sözlüğü*, İnkılap Yay., İst., 1988.
- Aktaş, Tahsin, *Çeviri İşlemine Genel Bir Bakış*, Ank., 1998.
- Altuntaş, Halil-Şahin, Muzaffer, *Kur'an-ı Kerim Meali*, DİB Yayınları, Ank., 2008.
- el-Askeri, Ebû Hilal, *Cemheratu'l-Emsâl* (thk. Muhammed b. Ebû'l-Fadl, Abdulmecit Katamiş), Darul-Fikr, Beyrut, 1408/1988.
- Aytaç, Gürsel, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Ank., 2002.
- Başaran, Selman, *Hadislerin Atasözlerine Etkisi*, Uludağ Üniversitesi Yayınevi, Bursa, 1994.
- Berki, Ali Hikmet, *Mecelle*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ank., 1959.
- Bolelli, Nusretin, *Beleğat*, İst., 2009.
- Boztaş, İsmail, *Çeviri, Çeviride Eşdeğerlilik ve Dilbilim*, Dilbilim 20. Yıl Yazıları, Ank., 1992.
- Buhari, *el-Edebû'l-Mufred/Müslümân Ferdin Edeb ve Ahlakı* (tr. Ramazan Sönmez), Konevi Yay., Konya, 2014.
- el-Cahız, *el-Beyan ve't-Tebyin* (thk. Hasan es-Sendubi), Daru'l-Me'arif, Tunus, 1990.

- el-Cârim, Ali - Emin, Mustafa *el-Beleğatu'l-Vağıha*, Eda Neşriyat, İst., tsz.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, I. Baskı, Ank., 198
- el-Curcanî, eş-Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabu'-Ta'rifat*, Daru'n-Nefais, Beyrut, 1428/2007.
- Çöğenli, M. Sadi, *Kaydü'l-Evâbiğ mine'l-Fevâ'id*, Erzurum, 1989.
- Dağpınar, Aydın, *Tıpkı ve Benzeri Türkçe-İng-İng-Türkçe Atasözleri ve Deyimler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1998.
- Durmuş, İsmail, "Meşel", *DİA*, XXIX, İst., 2004.
- Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Kitabu'l-Emsal*, Beyrut, 1978.
- Ebû Dayf el-Medenî, *Kunûzu'l-Hikme*, Daru'l-Ma'ârif, Kahire, 1981.
- el-Enbârî, Kemâluddın, *Nuzhetu'l-Elibba* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fağl), Kahire 1386/1967.
- Eyuboğlu, E. Kemal, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şirde ve Hâlk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İst., 1973.
- _____, *Şirde ve Hâlk Dilinde Atasözleri ve Deyimleri*, Doğan Kardeş Yay., İst., 1973.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, İşaret Yayınları, 7. Baskı, İst., 2000.
- el-Firuzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kamusu'l-Muhîf*, Darul-Fikr, Beyrut, 1415/1995.
- el-Halîl b. Ahmed, Ebû Abdırrahman el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn muratteben alâ Hurûfi'l-mu'cem* (Tahkîk ve Tertîb: Abdulhamid Hendâvî), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2003.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fağl Cemaluddın Muhammed el-İfriki el-Mısrî, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadir, Beyrut, 1410/1990, I-IX.
- İbnu'l-Esîr, *en-Nihaye fi Ğaribi'l-Hadis*, Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, I-V.
- İşler, Emrullah -Yıldız, Musa, *Arapça Çeviri Kılavuzu*, Elif Yay., İst., 2010.
- Komisyon, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, MEB Yay., Ank., 1996.
- Kurnaz, Selim, *Konularına Göre Seçme Atasözleri*, İst., 1962.
- Kurt, Şaban, *Mevsu'atu s-Sünneti el-Kütüb-ü Sitte ve Şerhi*, Çağrı Yay. İst., 1992.
- Kutup, Seyyid , *fi Zilali'l-Kur'an*, Kahire, 1870.
- Lebabidî, Abdulvehhab, *Silsiletu'l-İlmiyye*, Dimeşk, 2010.

el-Meydânî, Ebû'l-Fadl Ahmet b. Ahmet b. İbrahim en-Nisaburi, *Mecme'u'l-Emsâl* (hz. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Trablus, 1955.

el-Maverdî, Ali b. Muhammed b. Hatib, *el-Emsal ve 'l-Hikem*, Dar'ul Haremeyn, Katar, 1983.

Mevdudi, Ebû'l-A'la, *Tefhimü 'l-Kur'an* (tr. Heyat), İnsan Yay., İst., 1986.

Mütercim Asım, *Kamus Tercümesi*, Cemal Efendi Matbaası, İst., 1305 h.

Muallimoğlu, Nejat, *Deyimler, Atasözleri, Beyitler ve Anlamdaş Kelimeler*, İst., 1983.

Muhammed Ebû Sufih, *el-Emsalu'l-'Arabiyye ve Mesadiruha fi't-Turas*, Mektebetu'l-Aksa, 1402/1982.

el-Munzirî, *Muhtasarı Sahih-i Muslim*, Darul Mustafa, I. Baskı, Dimeşk, 1432.

Ordulu, M. Akif, *Atasözleri Sözlüğü*, Erdem Yayınları, İst., 1997.

Pala, İskender, *Atasözleri*, Kapı Yayınları 4. Basım, İst., 2013.

_____, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, Kapı Yayınları, İst., 1986-88.

Rağıb el-'İsfehânî, Ebû'l Kasım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Mufredât fi Ğaribi'l-Kur'an* (thk. Muhammed Seyyid Kilani), Daru'l-Me'arif, Beyrut, tsz.

er-Râzî, Ebû Bekir, *Muhtaru's-Sıhah*, Mektebetu Lubnan, Beyrut, 1988.

es-Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefasir*, Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1433;

_____, *Muhtasarı Tefsir-i İbni Kesir*, Mektebetu'l 'Asriyye, Beyrut, 2012.

Soykut, İ. Hilmi, *Türk Atalar Sözü Hazinesi*, Ülker Yayınevi, İst., 1974.

Soysal, Rağıb, *Türk Atasözleri*, Ank., 1971.

eş-Şerîf, Muhammed Hasen b. Ukayl Mûsa, *Mu'cemu'l Muştalahat*, Daru'l Endelus, Cidde, 1419/1999.

Şerîf er-Rağî, *Nehcu'l-Beleğa* (nşr. Subhî es-Salih), Beyrut, 1387.

Şemseddin Sami, *Kamusi Turki*, Tercüman Gazetesi Yay., İst., 1985.

Tüccar, Zülfikar, "Meydânî", *DİA*, XXIX.

Tülbentçi, Feridun Fazıl, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İst., 1963.

el-'Uğberi, Abdullah b. Huseyn, *Şerhu Divani'l-Mutenebbi* (thk. Ömer Faruket-Tabba'), Beyrut, 1418/1997, I-II.

Uzun, Tacettin ve dğr., *Anlatımlı Belagat*, Sebat Ofset, Konya, 2012;

_____, *Arap Dilinde Meşeller*, Konya, 1996.

Ülsever, Şeyda, “Çeviri Öğretiminde Bir Yöntem Önerisi”, *Tömer Çeviri Dergisi*, sayı: 6, Güz 95.

Ürün, Kazım, *Arapça Hikmetli Sözler*, Esra Yay., Konya, 1998.

Vardar, Berke, *Başlıca Dilbilim Terimleri*, İst., 1978.

Wensinck, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâz'l-Hadisi'n-Nebevî*, Mektebetu'l-Beril, 1936.

Yazıcı, Numan *Arapça Atasözü ve Deyimler*, Rağbet Yay., İst., 2003.

Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Azim Dağıtım, İst., 1992.

ez-Zannâvî, Sa'di, *el-Mu'cemu'l-Mu'temed*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971.

ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Husayni el-Vasiti el-Hanefî, *Tacu'l-'Arus min Cevahiri'l-Kamus*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1414/1994.

ez-Zemaşerî, *el-Mustaksâ fi Emşâli'l-Arab*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1397/1977, I-II.

ez-Zevzeni, Abdullah Huseyn b. Ahmed, *Şerhu Mu'allakḳati'l-'Aşr* (thk. Fahreddin Kabave,) Beyrut, 1997.